

CIKÁNSKA OTÁZKA A SOCIÁLNÍ PRÁCE V ČESKÝCH ZEMÍCH V LETECH 1948-1989

THE GYPSY QUESTION AND SOCIAL WORK IN THE CZECH LANDS IN 1948-1989

Pavla KODYMOVÁ

Te kames varekas te prekerel, hoj te avel sar tu, dikh peršo pre tute andro gendalos, sar dičhos avri.

Chceš-li někoho přizpůsobit svému obrazu, podívej se napřed do zrcadla, jak vypadáš.

Abstrakt:

Príspevok vznikl na základe historiografického výskumu archívnych materiálov s cieľom doplniť stále nedostatočne spracované dejiny oboru a rozšíriť náhľad na podobu sociálnej práce medzi lety 1948–1989. Historická sonda zahŕňa promennujúci sa prístup štátnych inštitúcií voči romskému obyvateľstvu a podoby sociálnej práce s Romy ako cieľovou skupinou.

Kľúčová slova: SOCIÁLNÍ PRÁCE. DĚJINY. ROMSKA ETNICKÁ MENŠINA

Abstract:

The article was created on the basis of historiographic research of archival materials with the aim of supplementing the still insufficiently processed history of the field and broadening the view of the form of social work between 1948-1989. The historical probe includes the changing approach of state institutions towards the Roma population and the forms of social work with the Roma as the target group.

Keywords: SOCIAL WORK. HISTORY. ROMA ETHNIC MINORITY

ÚVOD

Cílem historické sondy je rozšířit náhled na podobu sociální práce mezi lety 1948–1989, kdy byly možnosti praxe sociální práce (zejména na počátku období) ovlivněny perspektivou marxisticko-leninského pojetí tzv. *cikánské otázky*, které vytvářelo určující rámec pro přístup státních institucí vůči romskému obyvatelstvu. Pro zpracování byla zvolena analýza historických pramenů: dobových odborných časopisů, dokumentů Federálního ministerstva práce a sociálních věcí a dobové odborné literatury. Po prozkoumání relevantních sekundárních zdrojů o zkoumaném období byly pomocí bibliografických a archívních rešerší vyhledávány prameny, které mohly prostřednictvím významu nebo specifikací svých charakteristik přispět k naplnění cíle. V užití termínů vycházím z přístupu Zapletala a stejně jako on se přikloním k užívání termínu „Rom/romský“. Termín „cikán“ nebo „Cikán/cikánský“ užívám při citaci dobových textů, zatímco „Rom/romský“ slouží k výkladu pojednávaného tématu.

Vzhledem k přijetí faktu, že se zdroje liší tím, kým a za jakých okolností byly

vytvořeny, byl historický výzkum realizován s vědomím ideologické zatíženosti dobových dokumentů (Zapletal 2012, 14).

Po ukončení války se po roce 1945 na území Čech a Moravy vrací jen minimum původních romských rodin, zato mnoho Romů přichází ze Slovenska (ti se totiž nestali obětmi přímé vyhlazovací politiky, tak jak tomu bylo v případě romského obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava.) a jiných států (např. Rumunska, Maďarska a Polska), kteří se přesouvají nebo jsou přesouváni do průmyslových center a pohraničních oblastí Čech a Moravy. Zčásti proto, že hledají práci v průmyslu a zčásti proto, že se stali součástí plánovaných přesunů obyvatelstva v rámci československého území. Cílem plánovaných přesunů je snaha zaplnit na území dnešního Česka prostor vzniklý po odsunutí obyvatel německé národnosti z pohraničí. Mezi lety 1945–1947 tak přišlo 15 až 20 tisíc Romů. Romové na Slovensku, zvláště koncem války, zažívali pravidelné pogromy a od přesunu si slibovali práci a bezpečnější zázemí, ale jejich příliv často vyvolal v českých lokalitách nesouhlas (Spurný 2017, 3). Protože se na československé státní příslušníky vztahoval Zákon o potulných Cikánech z roku 1927, který na základě kočovnického listu povoloval kočování jen některým Romům, a stanovoval i provozování živnosti jeho držitele, jsou ti, kteří byli zadrženi bez příslušného dokumentu, odesíláni na úřad ochrany práce, případně místní národní výbor, aby byli začleněni do pracovního procesu. Cizí státní příslušníci jsou „postrkem“ či odsunem dopraveni až k hranici státu, ze kterého pocházejí (Zapletal, 2012.17).

Od roku 1948 prochází v kontextu komunistické ideologie společnost sociální transformací a vůči Romům začíná být pod heslem: „*řešení cikánské otázky*“ praktikována nucená asimilace s cílem potlačit veškeré znaky etnické identity a dosáhnout stavu, kdy Romové naprosto splynou s ostatním obyvatelstvem. Ve stejné době je násilně přerušen pozitivní trend ve vývoji vzdělávání sociálních pracovníků, jehož součástí je i snaha postupně rozvíjet bližší zaměření na jednotlivé cílové skupiny. Důvodem je vliv dogmatického myšlení, že socialistická společnost vyřeší nejzávažnější ekonomické problémy obyvatel uspokojením většiny jejich potřeb, a tím zabrání vzniku sociálních problémů. Dopad přístupu se projevil v 50. letech stagnací sociální péče a sociální práce.

Zájem o služby poskytované sociální prací – související mimo jiné i s řadou navrhovaných změn v oblasti sociální péče v období Pražského jara – se začíná na všech úrovních řízení sociální péče obnovovat až od šedesátých let. Významnou roli sehrál i opětovný pozvolný rozvoj společenských věd (kupř. psychologie a sociologie umožňující pohled na sociální problém v kontextu komplexního pojetí člověka a jeho prostředí), který reagoval na narůstající sociální problémy v některých oblastech společenského života. Schimmerlingová (b.r.) tuto změnu pojmenovává jako příležitost k další etapě profesionalizace sociální práce.

V sedmdesátých letech je materiální pomoc nahrazována osobní formou výchovné sociální terapie, pomocí které sociální pracovník působí na racionální a emocionální stránku klienta. Rozvoj profese umožňují zejména opatření uskutečňovaná po XIV. sjezdu KSČ a nová právní úprava sociálního zabezpečení (platnost 1. 1. 1976), v jejímž rámci jsou pracovníci v sociální péči pověřeni realizovat opatření v oblasti sociální politiky podle příslušných zákonných opatření. S nástupem normalizace se objevuje sociální práce i v "komplexním řešení" romské problematiky, která má být realizována za využití metod skupinové a individuální sociální práce, průzkumů a analýz situace v terénu (Charvátová, Brabcová 1984, 109).

1 CIKÁNSKÁ OTÁZKA – PŘÍSTUP STÁTNÍ SPRÁVY K ROMSKÉ MENŠINĚ

Padesátá léta, kdy je český nacionalismus poválečných let částečně neutralizován povinným „proletářským internacionalismem“ a pozornost represivní moci se zaměřuje spíše na společenské třídy než na konkrétní etnika, přináší etnickým menšinám vyšší míru bezpečí a svobody. *Cikáni* jsou v duchu marxisticko-leninského přístupu označováni jako „... nejubožejší oběť kapitalistického řádu, který z nich postupným odnímáním jakékoliv možnosti pracovního zapojení aktivně vytvářel vydědence společnosti s cílem je sociálně i fyzicky segregovat“, kdy teprve nová opatření vůči nim akceptují opakovaně zdůrazňovaný marxisticko-leninský přístup, který, „světový názor, morálku a jednání cikánů“ vykládá na základě historického zařazení do společenských vztahů (Sus 1961, 72). V souvislosti se zmiňovaným útlakem Romů je předcházející přístup vyhodnocen jako vyloženě represivní, navazující na feudální „mandáty, patenty a reskripty“. A *zákon o potulných cikánech* z roku 1927 je spolu s prováděcími předpisy vnímán jako odraz rasové diskriminace předešlých společenských uspořádání vůči romské populaci, která je neslučitelná s ústavou a lidově demokratickým zřízením (Spurný 2017, 5)

V roce 1949 vzniká z podnětu ministerstva sociální péče meziministerská komise zabývající se sociální a pracovní stránkou řešení *cikánské otázky*. Na základě výstupů několika jednání je v roce 1950 zahájeno celostátní šetření sociálních a pracovních poměrů a také početnosti romského obyvatelstva pod názvem *zařazování osob cikánského původu do trvalého pracovního procesu*. Ministerstvo sociální péče shrnulo údaje o pracovním zařazení, pracovní morálce, bytových, zdravotních a sociálních poměrech a informace o dosavadním postupu podřízených orgánům do *Zprávy o životě cikánů v ČR*, která obsahuje mimo jiné i konstatování, že vytvořením lidově demokratického státu a odstraněním kapitalismu nastalo úspěšné řešení *cikánské otázky*, kterou nedovedli řešit předešlé společenské systémy. Tím je myšleno zapojení do pracovního procesu, které Romové „...přeměňuje ... (nyní) přímo závažným způsobem stále práci rychlejším, sezónní pomalejším tempem, cikáni ochotně a rychle přivykli ... osvojují si řemesla, účastní se socialistických soutěží, stávají se úderníky.“ Převýchova Romů závisí na „... jejich přizpůsobení se našim poměrům a splynutí s ostatním obyvatelstvem“. Základní prvky převýchovy jsou závislé na tom (a) jaký je na pracovišti poměr ostatních spolupracovníků k *cikánům*, (b) jaké jsou jejich bytové poměry a (c) jaký je poměr veřejnosti k nim ... "(Grulich, Haišman 1986, 74)

Snaha o začlenění romského obyvatelstva do „nové společnosti se stává jedním z úkolů státní politiky Československa“ (Spurný, 2017, 3). Takového cíle lze dle Suse dosáhnout naprostým odstraněním sociálních kořenů (1961, 48), vedoucím nejen k asimilaci Romů, ale i naplnění jednoho z předpokladů k urychlenému odstranění třídní společnosti a umožnění přechodu ke komunismu (tamtéž, 72). Z možných pojetí, jak tohoto cíle dosáhnout, je v duchu stalinové národnostní politiky zvolena politika asimilace a integrace Romů do společnosti. Ostatní pojetí jsou potlačena a označena za jednostranná řešení. Kupř. voluntaristické (tamtéž, 97), za to, že podporuje názor, že Romové dosud vždy projevovali dostatečně silnou vůli žít pospolitě, i když odchylně od vůle národa státu, ve kterém žili, v důsledku čehož mají být zachovány romské zvyky a národní tradice (tamtéž, 63). Nebo rozšířenější kulturní pojetí zase proto, že akcentuje kulturní postavení Romů a osobité rysy jejich kultury, které pojednává jako znaky národní kultury (tamtéž, 67). Toto autor odmítá s argumentem, že „jakékoliv snahy o autonomizaci Romů odrážející etnický přístup jsou krokem zpět narušujícím plánovaný rozklad romského etnika“ (tamtéž, 100).

Národnostní otázka je považována pro výstavbu socialismu a komunismu za důležitý problém vývoje společnosti, ve které *cikánská otázka* zaujímá v Československu specifické postavení. A „hlavním cílem socialistického státu se proto stává tzv. urychlené odstranění zaostalosti“, čehož je dosahováno řadou zvláštních opatření, která mají: „zajistit pevné postavení Romů ve výrobě, ostatních oblastech lidské činnosti a vzdělanostní i kulturní rozvoj tak, aby postupně splynuli s prostředím těch národů a národnostních skupin, v němž žijí. S argumentem, že „v předcházejících vykořisťovatelských společnostech byla tato skupina obyvatel většinou vylučována ze společnosti, žila roztržštěně, případně kočovala, nezískala pevné postavení ve výrobě a jazyk i kultura byly na nízké úrovni omezeny jen na některé stránky života. Z toho důvodu o nich nelze hovořit jako o výrazné kompaktní národnostní skupině“ (Holý, Kaláb, Flek 1966, 480). Nebo, že „...v ČSSR například žijí cikáni, které lze těžko označit za národ, národnost či národnostní skupinou. Přes některé společné etnické rysy a specifické podmínky jejich vývoje, které jim nedovolily zformovat se v národ národnost, z toho pak vyplývají i specifické rysy přístupu k řešení jejich problematiky“ (Šindelka 1966, 55).

Jedním z mnohých příkladů, jak v době budovatelského nadšení tzv. *cikánskou otázku* a s ní spojenou asimilaci vnímala společnost a zapojovala se, je text Ludmily Pelcové, dopisovatelky periodika *Práce*, ze závodu Tesla ve Vrchlabí. „*Cikánská otázka* se stala v okrese aktuální na schůzích národních výborů, v závodech ve výborech žen na školách, všude se mluvilo. Zůstanou u nás? A pokud zůstanou, převychováme je, naučíme je myslet po našem, získáme je (...) Celý Národní výbor a členky výboru měly zprvu s novými usedlíky mnoho starostí. Přidělení opuštěných domků, mnohde sotva obyvatelných, zdravotnické prohlídky, sbírka šatstva, bot a prádla, starost o zaměstnání otců a dospělých dcer, dozor nad docházkou dětí do škol a školek, návštěvy rodin, dohled na úklid a vaření a tak dále“ (Pelcová, 1959, 3).

Samotné spojení *cikánské otázky* s nutností asimilace je postulováno jako „jasně protikladné stanovisko k buržoaznímu pojetí a jako vysoce lidský a humanistický způsob vycházející z internacionální pomoci příslušníkům jiných etnických či rasových skupin, který tak odpovídá jak zájmům celé socialistické společnosti, tak i zájmům Romů“ (Sus 1961, 101–102). Nezbytnou součástí asimilačního procesu se stává kulturní převýchova, která má romské obyvatelstvo postupně připravit o poslední zbytky specifčnosti, mezi nimiž je i romský jazyk. Jeho ztráta je pak v rámci procesu asimilace hodnocena jako ... „nepodstatný průvodní jev, který kulturní převýchovu doprovází.“ *Cikánská otázka* je zařazena se zvláštním postavením do procesu socialistické kulturní revoluce „...jíž se stala snaha o dosažení takového stavu, kdy budou všichni občané uvědoměle volit beztrždní společnost vytvářející a rozvíjející socialistickou kulturu. Touto je pak možné dosáhnout vyřešení rozporu mezi objektivními socialistickými vztahy a buržoazními přežitky v kultuře a ve vědomí lidí“. Proces autor popisuje jako kvalitativní skok romského obyvatelstva (na rozdíl od zbytku společnosti), způsobený jeho hromadným přechodem do trvalého zaměstnání a trvalým usazováním. Převýchova zasahující do oblasti duchovní kultury se má stát pro Romy hlubokou a zásadní změnou (tamtéž, 103), připravující je na přechod z buržoazní ideologie k socialistické. Za tímto účelem pak má být Romům vštěpováno kulturní minimum a minimum znalosti marxistické ideologie (tamtéž, 104).

K plánovanému asimilačnímu působení však nebyla vytvořena žádná koncepce působení ani organizace, která by vytčených cílů mohla dosáhnout (Grulich, Haišman 1986, 74). Přesto lze zaznamenat ojedinělé snahy. Kupř. ministerstvo osvěty navrhlo otázku převýchovy přesunout pod svou gesci – osvětový poradní sbor – a v roce 1952

realizovalo konferenci ke stanovení jejích hlavních směrů. Mezi pozvanými byli zástupci Romů a zhruba osm desítek dobrovolných sociálních pracovníků. Konference se však omezila pouze na jednostranné návrhy v oblasti kulturně-výchovné, a navíc ukázala, ...“že mezi delegáty panují velmi zkreslené představy o identitě, kultuře a dalších specifických rysech romského etnika, a proto nejsou kompetentní k řešení“ (Pavelčíková 2004, 35).

Mezi lety 1951–1952 je největší díl odpovědnosti za řešení problémů s romským obyvatelstvem přenesen na ministerstvo vnitra a z něho pak na národní výbory, které jsou mu podřízeny (Pavelčíková, 2004, 36). V r. 1952 je na základě spolupráce ministerstev vnitra, sociální péče, osvěty a informací s některými dalšími centrálními úřady vydána směrnice ministerstva vnitra č.13 s názvem *Úprava poměrů osob cikánského původu*, která má umožnit dosáhnout „...zapojení osob cikánského původu do budovatelského úsilí naší lidově demokratické republiky a postupnému zbavování cikánů následků zaostalosti, jako dědictví kapitalistického režimu...“. Převýchovné působení je v gesci národních výborů, masových organizací a ostatních institucí lidově demokratického státu s cílem dospět k tomu: „... aby se z nich stali řádní občané naší vlasti, kteří pochopí, že jen usilovnou prací za vybudování socialismu si zajistí zvýšení životní úrovně a tím také šťastnou budoucnost bez ústrků, bídy a hladu“ (Grulich, Haišman 1986, 74).

Grulich a Haišman vyjmenovávají základní okruhy úkolů nastavených složkám odpovědným za převýchovný proces zejména národním výborům všech stupňů: (a) Zapojit cikánské obyvatelstvo do řádného pracovního procesu v kombinaci s nabídkou přiměřeného ubytování. (b) Ve spolupráci se závodními radami, složkami Národní fronty, ČSM a „uvědomělými zaměstnanci“ kontrolovat, „zda jsou spravedlivě honorováni za práci a vyhýbat se tak nesprávným postupům, které mohou podporovat kočování. K tomuto Spurný (2017, 6) podotýká, že dobové dokumenty uvádějí konstatování, že Romové si svými tradičními způsoby obživy mohou vydělat více peněz než mnozí jiní. (c) Zajistit předškolní výchovu a docházku *cikánských* dětí do školy. (d) Ovlivnit a vychovávat soustavnou propagační a agitační činností ostatní obyvatelstvo v duchu zásad stalinské národnostní politiky k novému poměru ve věcech národnostních a likvidovat zbytky rasové diskriminace. (e) Zamezovat diskriminaci *cikánského* obyvatelstva úřady a ve veřejném životě, tak aby nebylo vystaveno újmám z důvodu svého původu a současně u něj odstraňovat negramotnost. (f) Zapojovat do aktivit převýchovy uvědomělé *Cikány*. (g) Vést řádnou evidenci cikánského obyvatelstva a v souvislosti s ní dohlížet, že je opatřeno průkazy (totožnosti, doklady o pracovním poměru apod.) (h) Zapojením do stálého pracovního poměru a přidělením bytů usazovat kočující *cikánské* obyvatelstvo (Grulich, Haišman 1986, 75).

Určené složky mají v převýchově postupovat tak, aby z jejich jednání vyplývalo, že při řešení *cikánské* otázky kladou důraz na to, že: (a) se jedná o občany, kterým nebyla za minulého režimu dána možnost stát se užitečnými a řádnými členy společnosti a kterým chtějí nyní všichni v tomto pomáhat, (b) národní výbory vůči *Cikánům* dodržují zásady socialistické zákonnosti stejně jako vůči všem ostatním občanům a (c) v procesu převýchovy je soustředěna a koordinována veškerá činnost zúčastněných složek bezpečnostními referáty národních výborů (Grulich, Haišman 1986, 75).

Dokument *Úprava poměrů osob cikánského původu* ukládal „národním výborům povinnost přesvědčovat odpovědné vedoucí závodů, že je třeba učinit vše, aby *cikány* udrželi v zaměstnání, i když z počátku bude jejich pracovní výkon nižší a způsob práce jejich životu neobvyklý. Komunisté vycházeli z předpokladu, že práce není jen

prostředkem obživy a zvyšování individuální i kolektivní životní úrovně, ale především „mocným činitelem ve výchově člověka“ (Spurný 2017, 5).

Přidělování bytů je vázáno na pracovní poměr a má vést k znemožnění kočování. Směrnice ukládá národním výborům, aby jejich zaměstnanci poučili *cikánské* rodiny o užívání přiděleného bytu v kontextu zdravotním a v kontextu výhod, které poskytují uspořádaná bydlení. Součástí je praxe neohlášených prohlídek (spíše kontrol) jejich domovů v rámci kterých je zejména prošetřován stav obytných prostor, nemocnost dětí a způsob jejich výchovy. Dozor nad romskými domácnostmi mohli provádět členové několika různých komisí, a to komise péče o člověka, komise péče o občany cikánského původu při místních a okresních národních výborech a také komise zdravotních odborů okresních či krajských národních výborů, kteří navštěvovali jednu a tu samou domácnost (Spurný 2017, 8).

Stejně tak byl vykonáván dohled nad docházkou romských dětí do školy a školky, který měl posílit jak snahy o jejich převýchovu, ale i předpoklad, že pak mohou pozitivně v duchu převýchovných cílů působit na své rodiče a jiné dospělé Romy. Do mateřských škol mají být romské děti zařazovány přednostně a vůči starším dodržována zásada, že „*cikánské* děti patří do národní nebo střední školy jako ostatní...“ Směrnice zároveň umožňuje založit v některých místech buď třídy anebo také školy pouze pro *cikánské* děti s tím, že postupy práce s dětmi jsou totožné jako postupy pro práci s mládeží obtížně vychovatelnou. Fakt, že pro romské děti byl vyučovací jazyk většiny jazykem mnohdy neznámým, respektive jazykem druhým, nebyl k výše uvedené zásadě asimilace vzat v potaz, a romské děti byly často neobjektivně hodnoceny jako děti zaostalé (Grulich, Haišman 1986, 75).

V důsledku reorganizace státní správy z roku 1953 je *řešení cikánské otázky* přeneseno z resortu ministerstva vnitra na jiné orgány, z původní iniciativy se vytrácí centralizované vedení a veškeré aktivity jsou redukovány na osvětovou činnost. (Pavelčíková 2004). Z výsledku hlášení o uplatňování nového způsobu řešení přichází nejdříve optimistické, později spíše rozporuplné zprávy jejichž výstupem je mimo jiné často zmiňovaná nepřipravenost *cikánů* i našich lidí na bezprostřední soužití (Grulich, Haišman 1986, 75).

V roce 1954 je sekretariátem ústředního výboru Komunistické strany Československa projednána *Zpráva o některých nedostacích v práci mezi cikánským obyvatelstvem* stanovující komunistům angažovaným v řešení cikánské otázky zásady, kterými se mají řídit. Pokračují aktivity zaměřené na snahu zamezit kočování nabídkami stálého zaměstnání, k němu vázaného přidělování bytů a současně i likvidaci romských táborů s cílem odstranit tzv. prvky izolace *cikánského* obyvatelstva. Prováděná hygienická a proti epidemiologická opatření v prostorách, kde se zatím Romové zdržují, mají přiblížit romské obyvatelstvo kulturním zvyklostem většinového obyvatelstva. A současně se snahou odstraňovat negramotnost a umožňovat Romům zvýšení kvalifikace tak postupně naplňovat základní předpoklad k dosažení plánované převýchovy. S tím souviselo i posilování výchovného vlivu společnosti a státu, a to zejména na děti a mládež. Vynechána nebyla ani kultura. Projev nejvyšší iniciativy přisuzují na základě dosud zpracovaných pramenných materiálů v letech 1954–1957 Grulich a Haišman resortu školství, kdy ministerstvo školství vydalo „...jako první konkrétní opatření na ministerské úrovni“, směrnice, které zajišťovaly výuku *cikánských dětí* a obsahovaly možnost zřizování vyrovnávacích tříd pro *cikánské děti v místech jich větší kumulace*. Další aktivity byly víceméně redukovány na osvětovou práci bez větší efektivity (Grulich, Haišman 1986, 76).

Naplnění jednotlivých kroků, které mělo dle Suse (1961, 127) přinést... „konečné vítězství nad staletou romskou zaostalostí a primitivností bude zároveň jedním z

projevů síly socialistického řádu, socialistického humanismu a opravdové demokracie“ začalo stagnovat. Přes veškerá očekávání se v rámci uvedených opatření nezdařilo dosáhnout plné nebo alespoň dostatečné asimilace. Příčinou je shledán stále přetrvávající rozdíl mezi romským obyvatelstvem a majoritou. Linderová toto vysvětluje tak, že společnost, která chtěla život *cikánského obyvatelstva* obecně přizpůsobit svým uznávaným normám, považovala řešení tak zvané cikánské otázky za neúspěšné (Linderová 1993), aniž by zvážila a hodnotila dopad jednotlivých kroků či podrobila revizi ideologii, kterou byly vedeny. Příkladem je rozvaha Suse, který považuje za příčinu to, že „značná část Romů nepochopila nutnost odstranění dědictví minulosti a neví jakým způsobem by změnili své postavení. A fakt, že se někteří novému životu brání, tak nelze přijmout jako důkaz, který by svědčil nesprávnosti politiky převýchovy Romů, natož aby potvrdil názory těch, kteří v rámci konzervativních přístupů hovoří o nezměnitelnosti romské psychiky, romského způsobu života. Jsou to názory, které jsou komunisty odmítnuty jako falešné, nevědecké a nemarxistické, protože úspěšná zkušenost s menšinou těch, kteří se podřídili, jen utvrzuje v tom, že proces asimilace cikánského obyvatelstva je objektivně nevyhnutelnou zákonitostí“ (Sus 1961, 108). Tato reakce odpovídá přístupu komunistické strany k vytváření metapříběhu, kdy dle Fidelia „...přes všechny peripetie omylů a jejich napravování tedy platí, že společenský řád, jejž strana zajišťuje, je objektivně dokonalý, stejně jako strana je objektivně neomylná. Všechny kazy, nešvary a nedostatky pramení ze subjektivní nedokonalosti těch, kdo stranická rozhodnutí na různých úrovních provádějí... Takto se v komunistické řeči uplatňuje princip redukce systémového na osobní, který je, jak vidno, pouhým důsledkem a nezbytným doplňkem implicitního principu neomylnosti“ (Fidelius 2020, 183).

I zde lze nahlédnout onu neomylnost, když Sus (1961, 113) v hodnocení neustupuje od myšlenky převýchovy a asimilace a jejich všeobecně platným a základním principem stanovuje úplné rozptýlení Romů: „...a vše, co by přispívalo k opětovnému shromažďování a seskupování, je považováno za nesprávné, ať už by se jednalo o pracovní čety, hromadné usídlování, vytváření moderních romských ulic či osad ba dokonce i organizování romských souborů lidové tvořivosti“. Horvátová (2002, 55) zmiňuje dvě strany důsledku asimilačního tlaku, který „cestou násilného zapojování Romů do společnosti pomocí jejich vykořenění způsobil jednak neodčinitelné škody, zanikaly rodové komunity, které byly zárukou jistého morálního řádu pro své členy, Romové začali páchat u Romů dosud nevídané a důsledkem sociálních změn vyvolané kriminální delikty, využívat možnost odkládat děti do dětských domovů a ženy sklouzávat k obživě tradici se vymykající prostitucí. Na druhé straně zase napomohl odstraňování negramotnosti a zvyšování kvalifikovanosti Romů a poskytování Romům dříve běžně nedostupnou zdravotní a sociální péče“.

Z rozhovoru s Josefem Gažim z r. 1965: „Pravda, většina mladých cikánů v osadách nebydlí — odcházejí na práci do slovenských závodů i do Čech. Vracejí se jako kvalifikovaní dělníci, ale někdy se také nevrátí, přestanou se o své rodiny starat. V osadách platila morálka cikánského klanu, která měla své přísné zákony: Nebylo například myslitelné, aby rodiče opustili své děti —byli by se dostali do všeobecného opovržení. Teď však jsou dětské domovy na Slovensku plné cikánských dětí. Gaži báči soudí, že stará morálka zmizela rozpadem klanu a nová se ještě — alespoň v těchto případech — nevytvořila“ (Tučková 1965, 8).

Linderová (1993) věnuje pozornost usnesení ÚV KSČ z dubna 1958 o práci mezi cikánským obyvatelstvem, kterým jsou na všech stupních státní správy zřízené komise pro práci mezi cikánským obyvatelstvem s hlavním cílem likvidovat pomocí stranických a státních orgánů a společenských organizací kulturní a společenskou zaostalost

cikánského obyvatelstva, podporovat začleňování do zaměstnání, zlepšení zdravotního stavu, zvýšení vzdělanostní úrovně, dbát na zkvalitnění bytových a hygienických podmínek a zastavení růstu kriminality. Uvedené dílčí cíle spadaly do kompetence jednotlivých ministerstev:

Ministerstva školství a kultury – zabezpečení řádné výuky a výchovy *cikánských dětí*, likvidace negramotnosti mezi dospělými, především v produktivním věku, a celkové zvyšování kulturní úrovně *cikánského obyvatelstva* – prvním výsledkem je směrnice *o výchově a vyučování cikánských dětí* z r.1958.

Ministerstva zdravotnictví – provádění jednorázových lékařských prohlídek zjišťujících *zdravotní stav cikánského obyvatelstva* a za *zajištění soustavné preventivní zdravotní péče v cikánských čtvrtích a osadách* – vydalo též v roce 1958 *směrnici pro zdravotnickou práci u osob, které vedly kočovný život*.

Ministerstva spravedlnosti a vnitra – *evidence cikánského obyvatelstva na území republiky, zvláštní evidenci kočujících a polokočujících osob*, vypracování legislativní úpravy umožňující do konce roku 1959 naprostou likvidaci kočovného způsobu života, výsledkem bylo vypracování a přijetí zákona č. 74/1958 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob (Linderová 1993, 195).

Prováděcími předpisy k zákonu č. 74/1958 stanovuje ministerstvo vnitra termín konečného soupisu kočovných osob na 3.–6. 2. 1959. Všichni trvale neusazení obyvatelé nad 15 let se mají k tomuto datumu přihlásit v místě svého momentálního pobytu a podstoupit kontrolu s případným doplněním osobních dokumentů a rozhodnout se, zda se usadí v místě, kde byli zastížení a zapsáni, nebo jinde, tedy vrátit do obce svého trvalého pobytu, nebo si v příslušném kraji vybrat jiné místo (Pavelčíková 2004, 69). Na základě tohoto zákona byli: „... ti, kteří se odmítli podrobit, zastavení, vozům byla zničena kola, nebo byly rovnou zapáleny, koně zastřeleni nebo odvedeny na jatka. Tam, kde tento akt proběhl se Romové museli usadit. Tedy tam, kde byli právě zastížení“ (Ozogán, 2011). V rámci pokynu ministerstva o odebrání koní kočovníkům (měli být dílem utraceni, dílem předáni JZD či státním statkům) a o likvidaci vozů a maringotek bylo jasné, že národní výbory nebudou schopny zajistit pro všechny zapsané vhodné ubytování, proto se připouštělo odebrání kol a postavení maringotek na špalky, aby s nimi jejich majitelé nemohli přejíždět. Zásahy se tak svou razancí v jednotlivých lokalitách lišily.

Se srovnáním obdobného zákona z roku 1927 a z roku 1958 se kupř. Sus vyrovnává níže uvedeným rozbořem:

První zákon legalizuje pronásledování cikánů, oproti tomu druhý z roku 58 nabízí pomoc všem potulným osobám, která je uložena Národním výborům ve smyslu pomoci při opatrování vhodného zaměstnání, trvale osídlení a výchovy k tomu, aby se stali žádnými pracujícími občanem podle §1 tohoto zákona. To, že již v §3 stejného zákona je uvedeno: *"kdo setrvává při kočovném způsobu života, přesto že mu byla poskytnuta pomoc k trvalému usídlení, bude potrestán pro trestný čin odnětí svobody na šest měsíců až tři léta."* a paragraf opravňující k násilnému usazení se komentuje autor tak, že tímto paragrafem nikterak demokratičnost uvedeného zákona netrpí ani není porušena zásada rovnoprávnosti. *„A pokud by někdo došel k opačnému názoru, jsou jeho představy nesprávné či objektivistické, protože nezahrnují abstraktní pohled na otázku demokracie a pomíjejí její společenskou třídní obsah. Zejména však, že socialistická demokracie nevyklučuje násilí, které nesmí směřovat k zachování*

třídní či jakékoliv jiné výlučnosti, ale k odstranění jakýchkoliv výlučnosti a rozdílů. To je důkazem, že §3 opravňující k násilnému zakročení vychází z principu socialistického humanismu, za přihlídnutí k tomu, že záporné prostředí v minulosti zanechalo mnoho špatného v mentalitě cikánů a tyto negativní a škodlivé vlastnosti jsou v rozporu se socialistickou společností, proto musí být kvalifikováno jako nesprávné a trestuhodné, přičemž shovívavost a liberalismus by nepřinesl žádný výsledek. Samotný zákon ...zakazuje totiž takovou volnost a svobodu co odporuje jak socialismu, tak zásadám společenského soužití. Zatímco tou pravou svobodou je změna v materiálním postavení Cikánů a zvýšení jejich kulturnosti a vzdělání, které vyvolají přechod ke skutečné svobodě lidí, kteří si uvědomují své společenské postavení a podílejí se na budování nové společnosti (Sus 1961, 101-102)

Není to jen tento autor, který razantně obhájuje důsledky zákona, z dobového tisku nabízí náhled Ozogán (2011).

Zákon schválený na Národním shromážděním 17. října 1958 právě vstoupil v platnost. Šest set let migrující skupinky Cikánů, tak musí změnit návyky svých předků, aby se mohly stát členy naší bratrské, pracující společnosti. Pakliže se novým pravidlům nepřizpůsobí, budou muset, navzdory našim snahám pomoci jim, trávit své dny ve vězení jako kriminálníci. V §1 je psáno: „Národní výbory poskytují osobám, které vedou kočovný způsob života, všestrannou pomoc, aby mohly přejít k usedlému způsobu života; zejména jsou povinny těmto osobám pomáhat při opatrování vhodného zaměstnání a ubytování a působit výchovnými prostředky soustavně k tomu, aby se staly řádnými pracujícími občany.“ A aby byl tento zákon řádně dodržován, je třeba stanovit i patřičné tresty: „Kdo setrvá při kočovném způsobu života, přestože mu byla poskytnuta pomoc k trvalému usídlení, bude potrestán pro trestný čin odnětím svobody na 6 měsíců až 3 léta.“ Pevně věříme, že kočovníci poznají kouzlo civilizace a začlenění se do společnosti. Je to jediný možný způsob, jak vyřešit cikánskou otázku, která naše země trápí už po staletí (Ozogán 2011).

V letech 1958 a 1959 jsou svolány celostátní aktivity s cílem „*pochopení metod a způsobu řešení cikánské otázky*“. V programu trvalého usídlení a pracovního zařazení kočujících osob byla akcentována zásada zamezit většímu soustřeďování těchto osob do jedné lokality s předpokladem, že rozptýlení mezi ostatní obyvatelstvo umožní lepší podmínky pro sedentarizaci a s ní související převýchovu ke způsobu života majoritní společnosti (Linderová 1993, 195). Po násilném usídlení kočujících a polokočujících osob je – na základě požadavku ministerstva školství a kultury – vyvíjena snaha zařadit všechny školou povinné romské děti do vzdělávacího procesu. Jeho neuspokojivé výsledky jsou vysvětlovány nezájem romských rodin o vzdělání, stejně tak jako nedostatečným materiálním a personálním zajištěním škol (tamtéž, 197).

Do zvyšování vzdělanostní úrovně byl zahrnut i program likvidace negramotnosti dospělých s preferencí věkové skupiny 15 až 45 let formou uspořádaných vzdělávacích kurzů pro *negramotné cikánské občany*. Celkový výsledek snah je zhodnocen jako neúspěšný a program je prodloužen až do roku 1965 s tím, že pořádané kurzy čtení a psaní se znalostmi základní školy jsou nově i náplní vojenských a nápravně výchovných zařízení.

„V roce 1960 vyhlásily orgány ÚV KSČ (ústí prezidenta Novotného) „dovršení socialistické výstavby státu“ (Pavelčíková, 79) a s ní související správní reforma a

vytvářený systém i činnost komisí pro práci s občany *cikánského původu* začala zvolna ochabovat, protože nebylo vyjasněno jejich postavení (Linderová 1993, 197).

Obsah činnosti komisí je zaznamenán v kronikách národních výborů, jedním z příkladů je zápis v kronice města Modřany z roku 1967 (komise byla dle dalších záznamů rozpuštěna až v roce 1983).

„Podle stavu v roce 1967 bylo na okrese Praha-západ 300 cikánských rodin, v Modřanech 25 občanů cikánské národnosti. V roce 1967-1970 má být do našeho okresu přemístěno dalších 20 cikánských rodin. Budou umístěny v obcích, kde cikáni dosud nejsou. Občané cikánského původu mohou měnit zaměstnavatele, ale při zachování trvalého bydliště. Bydliště mohou měnit jedině se souhlasem ONV. V každém případě závod, který propouští cikánského pracovníka ze zaměstnání, musí si ověřit u podniku, který hodlá tohoto pracovníka přijmout do práce, že s přijetím souhlasí. Teprve pak je možno rozvázat pracovní poměr. Pro asimilaci cikánů se klade zvýšený důraz na školu, zejména je nutno dbát na řádnou docházku dětí. Nedochází-li dítě bez řádné omluvy do školy, pak školská a kulturní komise MěNV (městský národní výbor) musí učinit potřebná opatření k zajištění řádné docházky. Případně musí přikročit i k finančním postihům, jako je zastavení rodinných přídatků nebo uložení pořádkových pokut. (...) Bez souhlasu MěNV nesmí škola žáka odhlásit (Kronika města Modřany 1967, 37).“

Jakkoliv lze po roce 1965 sledovat v romské populaci některé změny ve způsobu života (zejména v materiálních podmínkách, které se u některých romských občanů zvolna přibližují podmínkám ostatního obyvatelstva), spory mezi stále početnější částí minoritní skupiny romského obyvatelstva a ostatním obyvatelstvem přetrvávají a některé se i prohlubují. Místo kočovného způsobu života se začíná objevovat nová forma migrace nazývaná jako živelná nebo spontánní. Tato probíhá převážně ze slovenských oblastí do Čech vedená snahou získat lepší bydlení, výdělek, společenské postavení nebo potřebou změnit prostředí. A to se stává jednou z příčin, proč vyústila formou Usnesení 502 snaha zamezit jak již existující, tak i nově vznikající koncentraci romského obyvatelstva v různých lokalitách, a plánovitým řízeným rozptylem jej plynule rozmisťovat mezi ostatní obyvatelstvo (Linderová 1993. 196–197). Kontrole sloužila jedna z legislativně upravených povinností platná pro každého občana státu, a to zdržovat se v místě pobytu, kde je přihlášen, s možností hlášeného přechodného pobytu obnovovaného po každém jednom roce uplynutí. Při porušování se jedinec vystavoval riziku trestního postihu z důvodu nepřijatelného způsobu života (Gojová 2008, 380). Oba údaje byly povinnou součástí informací uvedených v občanském průkazu, tedy okamžitě přístupné Veřejné bezpečnosti (policii) při kontrolách občanů. Na místo trvalého bydliště bylo vázáno i poskytování zdravotních, sociálních služeb apod.

Koncem šedesátých let konstatuje Suchý, že nové podmínky se vyznačují tím, že Romové přestali žít dříve obvyklejším nomádkým způsobem. Proto je vyvíjena snaha jim vzhledem k ostatnímu obyvatelstvu umožnit přechod ze stavu izolace do stavu asimilace. Mezi těmito stavy je mezistupeň, který je pro mnoho *cikánů* příznačný. Nežijí s ostatním obyvatelstvem ani společně ani odděleně, ale jakoby paralelně. Dovedou být nekonformní. Suchý v této vlastnosti shledává velkou sílu a navrhuje s jejím využitím pěstovat i výchovu v pozitivním smyslu, protože v civilizované společnosti může být nekonformní jen člověk mimořádných kvalit, který si to může dovolit. A tato vlastnost překvapuje právě u těch, kteří se v průběhu společenské diferenciacce nejméně uplatnili. Stejně tak jako využít a rozvíjet jejich vlastnost

vstřebávat z prostředí, co může prospět v dalších procesech přizpůsobování většinové společnosti (Suchý1968, 2).

Když je usnesením vlády č. 384 v roce 1968 rozpuštěn Vládní výbor pro otázky cikánského obyvatelstva, jsou veškeré aktivity přeneseny na ministerstvo práce a sociálních věcí, které přímo spolupracuje s odbory sociálních věcí národních výborů všech stupňů. Změna koncepce je založena na připuštění faktu, že pro úspěšnost je nutné postupovat tak, aby sami Romové považovali svoji integraci za nezbytnou a pro celou společnost i pro ně prospěšný proces. V rámci tohoto procesu měli opustit role pasivního objektu asimilačních aktivit společnosti a stát se aktivním činitelem, který sám tuto integraci podporuje (Linderova 1993, 196–197).

Téma aktivního zapojení Romů do koncepce asimilačního procesu se objevuje i v rámci diskuzí na stránkách periodik. Příkladem je níže uvedený příspěvek

V obecné koncepci se ukazuje potřeba podporovat myšlenky cikánských zájmových organizací a především umožňovat, aby se *cikánští* občané mohli ve větší míře než dosud účinně podílet na řešení vlastních sociálních problémů, podporovat vyškolení dobrovolných cikánských sociálních pracovníků a umožnit jim, aby mohly proniknout do zaostávajících *cikánských* rodin. Nespoléhat se na jednostranný, v minulosti často proklamovaný recept – že totiž direktivní řízení rozptyl a asimilace *Cikánů* je univerzální lék na řešení *cikánské* otázky. (...) Je pravda že v českých zemích postupuje – lze-li to tak vyjádřit – civilizační proces *cikánského* obyvatelstva o něco rychleji než na Slovensku. V českých zemích jich také žije ve srovnání se Slovenskem jen přibližně třetina celkového počtu. Nic to nemění na skutečnosti, že *cikánská otázka* je a bude i v českých zemích ještě dlouho existovat a bude nutně muset být chápána jako objekt sociální politiky české vlády a českých institucí (Kaštánek 1969, 1).

V prosinci 1968 zveřejňuje přípravný výbor svazu Československých *Cikánů* v Brně v deníku Rudé právo hlavní myšlenky návrhu na řešení *cikánské problematiky*. Kritice podrobuje stěhování lidí v rámci řízeného rozptylu, stejně jako dosud prosazovaný názor, že stačí převychovat už je na ty, kteří žijí dle svých tradic a zvyklostí a nemohou tak dosáhnout úspěchu. Nápravu shledává ve vědeckém vymezení charakteristiky *Cikánů*, zabezpečení ústavně společenského postavení této početné specifické skupiny, u které nelze popírat určité odlišnosti ve znacích fyziologických a psychických, vývojových, společenských atd., které jsou vyjádřeny i v odlišném názvu této skupiny.

Dalším z nezbytných kroků je podpora cikánského jazyka, který si přes veškeré minulé snahy promítnuté do návrhů a opatření, a to zejména v letech padesátých, uchovali.

Klíčovou je pak potřeba Romů vykročit z role pasivní a stát se aktivními spoluúčastníky řešení, protože *cikáni* se chtějí aktivně podílet na své seberealizaci. A ačkoliv výbor oceňuje záslužnou činnost dobrovolných pracovníků, kteří mezi cikány pracují, neshledává – na rozdíl od jiných – v krocích omezených na charitativní a sociální činnost dostačující řešení. To může nastat až na základě vědecké analýzy vyústující ve zpracování co ucelené koncepce.

Dále navrhuje dosud realizovaný řízený rozptyl vnímat jako jeden z možných prostředků, nikoliv jako cíl a upozorňuje na porušování osobní svobody, ke kterému docházelo zejména pro administrativní metody užité k tomuto kroku.

Ani u snahy o tzv. *pozvednutí Cikánů* na úroveň ostatních občanů nemohou být užívané prostředky a metody omezeny pouze na uspokojování materiálních potřeb (slušné a přiměřené bydlení, zaměstnání a podobně), ale musí být doplněny o

významnou spoluúčasť samotných Romů při jejich výchově, vzdělávání a získávání kvalifikace, a to s akceptací jejich výše jmenované specifčnosti. Zejména se jedná o tyto kroky (a) zařazení do vzdělávání *cikánských* dětí na přechodnou dobu internátní školy, v kterých by vyučovali příslušníci cikánské inteligence. (b) S tím související ukončení plošného umísťování dětí do zvláštních škol, kam jsou umísťovány spíše ze sociálních důvodů zapříčiňující jejich selhávání běžné školní docházce, zejména když pobyt v tomto typu školy jen reprodukuje nekvalifikované lidi. (c) Při výchově *Cikánů* využívat jejich vlastní kulturu, která byla zejména v počátcích decimována. Bez aktivního přispění samotných *Cikánů*, získání pocitu rovnoprávnosti a sebevědomí nelze celou otázku vyřešit a prvním z kroků je právě vznikající Svaz československých *Cikánů* (Holomek 1968, 3).

Již v roce 1969, kdy přestávají být Romové "řešení" a sami se začínají podílet na řešení vlastních problémů, je založen Svaz *Cikánů* – Romů, který zastupuje jejich zájmy v ČSR. Tato organizace se na našem území poprvé pokusila o to – jak sama v přípravné fázi uvedla, aby její příslušníci nebyli pasivním objektem sociální péče, ale dobrovolnou frontou sebevědomých rovnoprávných občanů (Šiklová 2002). Činnost svazu byla založena na principech rovnoprávného a bezkonfliktního soužití majority s romskou menšinou, která se nechce asimilovat, ale naopak deklaruje pozitivní etnická specifika a dále je rozvíjí. Takový způsob integrace Romů do společnosti však byl pro KSČ, vstupující do fáze normalizace, nepřijatelný (Horvátová 2002, 55) a přestože po celou dobu své existence Svaz *Cikánů*-Romů nabízel své síly ke spolupráci, byl v dubnu 1973 donucen ukončit činnost (Šiklová 2002). Romové zase na dlouho ztratili možnost ovlivňovat řešení vlastních problémů (Horvátová 2002, 55).

Roce 1971 je ve studijním materiálu na pomoc pro lektory při volební kampani uvedeno, že existuje: „početná skupina občanů *cikánského původu*, kteří dosud podléhají tradičním návykům a žijí způsobem odlišným od ostatní společnosti a ukazuje se, že bude nutno citlivým způsobem a pomocí celé řady nových metod zejména ve výchově mládeže, dovést se zdarem proces integrace *cikánského* obyvatelstva socialistické společnosti“ (Havelka, Vachel 1971, 30).

Důvodovou zprávou z roku 1970, vydanou k Usnesení č. 279/1970, je odmítnuta původně zamýšlená novelizace zákona č. 74/1958 Sb. o zákazu kočování, které je označeno jako protiústavního postupu. V letech 1971-1973 jsou vydány dokumenty (kupříkladu Usnesení vlády ČSSR 231/72 *Ke společenské problematice cikánů v ČSSR*) zaměřené na zaměstnanost, vzdělávání, umísťování romské mládeže a řešení sociální a zdravotní situace Romů. Kontrola a koordinační činnost příslušných ministerstev spadá pod nově zřízenou Komisi, která do roku 1988, kdy byla zrušena, pracuje pod vedením MPSV. Komise se zabývá spoluprací na přípravě koncepčních materiálů, koordinací realizovaných aktivit a jejich kontrolou u jednotlivých ministerstev a jiných ústředních správních orgánech a na základě zpráv od ústředních správních orgánů a národních výborů určuje další směry působení romské politiky. S odkazem na výše uvedené usnesení vlády konstatuje Nečas, že „...koncepce řešení usiluje o zrovnoprávnění a společenskou integraci Romů začleněním do hospodářského, společenského, kulturního a politického života socialistické společnosti, jako jedinou cestu k změně společenského postavení Romů a vytvoření předpokladu pro překonání jejich historicko společenské zaostalosti“ (Pavelčíková 2004).

Státem řízená asimilace je nahrazena mírnější koncepcí společenské integrace, avšak beze změny cíle – zařadit, asimilovat. Jen forma jeho realizace již nemá být, zejména pro svou předešlou neúspěšnost, tak násilná a k vyrovnání s majoritou má dojít cestou materiálních a sociálních výhod pro „občany *cikánského původu*“ (Horvátová 202,

55), ačkoliv právě proti tomuto se Svaz Cikánů-Romů vymezoval a označil tuto cestu jako nedostačující řešení.

Jak byla koncepce naplňována, nacházíme opět i v záznamech kronik kupř. místního úřadu Plzeň 2. za leta 1971–1975.

V oblasti sociální politiky se také prohloubila péče o cikánské obyvatelstvo. Velká pozornost je zaměřena především na mládež. Děti jsou umisťovány do předškolních zařízení, mládež posílána do letních výchovných kurzů.

Výchovným kurzům je přikládána v procesu převýchovy/vzdělávání značná důležitost. Mnohé z výchovných kurzů mají stanovený obsah a metodiku Ministerstvem práce a sociálních věcí a přímo vycházejí s usnesením vlády České socialistické republiky ze dne 25 listopadu 1970 číslo 279 o současném stavu řešení otázek *cikánského obyvatelstva* a doporučením komise vlády ČSR pro *otázky cikánského obyvatelstva* (Zpravodaj Ministerstva práce a sociálních věcí České socialistické republiky, 1973, 1). Vysvětlení nalezneme mimo jiné kupř. u Dunovského, který se zabývá dětskou pediatrií a v tomto kontextu i rodinou. Ten konstatuje, že ke zvláštnostem socializace cikánského obyvatelstva je třeba chápat postavení romského muže a ženy: „Zatímco muž přichází do širších společenských struktur daleko častěji a jeho socializace probíhá intenzivněji (vojenská služba, zaměstnání a někdy dokonce i vězení), žena zůstává trvale ve značné izolaci, v nevědomosti, na daleko nižší úrovni než její partner... nedostatečně socializovaná *cikánská žena – matka*, která sice plní své biologické poslání... udržuje dosavadní společenské postoje cikánského obyvatelstva daleko více než tušíme ...z uvedeného je patrné, že s účinným zásahem do tohoto bludného kruhu je třeba začít především u *cikánské ženy* (Dunovský 1979, 73).

V péči společnosti o romské obyvatelstvo jsou deklarovány značné pokroky a mezi dosažené výsledky je v osmdesátých letech zařazen:

Zvýšený počet romských dětí v mateřských školách, vybudování samostatných oddělení i celých školek a postupné zavádění opatření, aby romské děti alespoň poslední rok před školní docházkou absolvovaly předškolní přípravu.

Snižující se počet romských žáků vycházejících v prvních pěti ročnících základních škol, zvyšující počet dětí končících školní docházku v posledních ročnících a zlepšení školní docházky, které má za následek i postupné zlepšování školního prospěchu.

Příznivé rozmisťování cikánského dorostu do učebního a pracovního poměru na základě výsledků ve školní výchově.

Postupné zlepšování vztahu romského dorostu k výuce, přestože značná část dětí stále ještě odchází přímo do pracovního poměru.

Kontinuální snižování počtu nezařazené cikánské mládeže.

Zvyšování zaměstnanosti práceschopných romských občanů v produktivním věku, a to nejen mužů, ale i žen.

Organizování kurzů zdravotní péče a hygieny, péče o dítě a o jeho vývoji či výchovy pro *cikánské ženy a dívky*, které zůstávají v domácnosti (kurzy zdravotní péče a hygieny, péče o dítě a jeho vývoj, o vaření a správné výživě apod.).

A pomocí mimoškolní výchovy zvýšení znalostí *negramotných a pologramotných cikánských občanů* (pro děti jsou organizovány letní rekreační výchovné tábory s

cílem ukotvit základní sociální, zdravotní, kulturní a společenské návyky u výchovně zanedbaných cikánských dětí a doplnit jejich školní vědomosti) (Sociálně právní ochrana obyvatelstva, 1979, 158-159).

Víšek konstatuje, že: „...přes mnoho nenaplněných záměrů byla realizována řada pozitivních činností v sociální oblasti, výchově a školství, kultuře bydlení apod. ... a na jejich účinnost by bylo možná se ptát spekulativní otázkou, co by bylo kdyby nebyla zabezpečená zvýšená zdravotní péče romským dětem, co by bylo kdyby nebyla zabezpečená zvýšená péče romským dětem ve školách, sociálně zdravotní a kulturně výchovné kurzy, kurzy gramotnosti, vaření, kdyby nebyl vyvíjen tlak na zaměstnanost či vyvíjena rozsáhlá snaha při řešení bydlení a zabezpečená práce sociálních pracovníků?“ (Víšek 1999, 202).

Po celé toto období se však mnoho z učiněných kroků neobešlo bez porušování lidských práv vůči Romům. Hlavní oblasti vyjmenovává Šiklová „...vytvoření speciálních škol, které romské děti nerozvíjely, ale potlačovaly, povinný rozptyl neboli *likvidace nežádoucích soustředění cikánského obyvatelstva*, který měl být součástí řešení problému nedostatku nekvalifikovaných dělníků v jedné části státu a nezaměstnanosti v části druhé.... zamezování nežádoucí migrace cikánského obyvatelstva. Zamezování svévolné migrace, které vedlo k zásahům do nejsoukromější sféry... předpokládá soudní rozhodnutí o umístění romských dětí v dětských domovech proti vůli rodičů schopných dítě vychovávat... Zvlášť závažná otázka sterilizace. Souhlas romských žen ke sterilizaci byl získáván ovlivňováním, jehož objektivita není zaručena. Mnohdy byla k získání souhlasu ke sterilizaci demagogicky využívána peněžní odměna“ (2002).

Na zjevné porušování lidských práv diskriminací *cikánských spoluobčanů* poukazuje již v roce 1978 Charta 77 a ve svém prohlášení č. 23 předkládá úvahu nad situací Romů v socialistickém Československu s tím, že jejich postavení ve společnosti je ovlivňováno řadou faktorů. Proto v závěru dokumentu autoři vyzývají všechny, kdo mohou přispět ke zlepšení životních podmínek a společenského postavení Romů, k zapojení se do společného úsilí. A upozorňuje, že po administrativním zrušení Svazu Cikánů – Romů není v zemi žádná romská či neromská organizace nebo instituce, která by hájila jejich zájmy. Založení takovéto instituce Charta 77 považuje za velmi potřebné, protože „o tom, zda splynou s většinovým obyvatelstvem, přijmou beze zbytku jeho civilizační hodnoty a následkem toho ztratí etnickou identitu, se mohou rozhodnout jen Romové sami. A pokud integraci přijmou, tak jen oni sami mohou rozhodnout o jejím stupni“ (Císařovská a Prečan V. 2007, 198).

Nejzávažnějším porušování lidských práv byla sterilizace romských žen. Ta vycházela ze souboru opatření, kam patřily i snahy sektoru sociální péče o regulaci porodnosti romské komunity, která byla označena jako "sociální riziko" (Závěrečné stanovisko veřejného ochránce práv ve věci sterilizací prováděných v rozporu s právem a návrhy opatření k nápravě (2005, 71-73)). Regulace porodnosti romské komunity je diskutovaným tématem i v dobovém tisku. Názory čtenářů lze ilustrovat na dvou příkladech:

U romských žen, zvláště pak na Slovensku, se uplatňuje sterilizace ve velkém měřítku jako „antikoncepční metoda“. Mnohé romské ženy si ve své nevzdělanosti neuvědomují následky tohoto zákroku. Jejich rozhodnutí je motivováno získáním peněžní částky, jež se za výkon sterilizace vyplácí. Při agitaci pro sterilizaci se s neznalostí a nízkou finanční úrovní Romů kalkuluje. Po výkonu sterilizace se vyplácí v ČSR až 5000 Kčs, v SSR až 25000 Kčs. Z této skutečnosti lze usuzovat na mimořádný zájem o potlačení porodnosti romského etnika. Je

příznačné, že u neromských žen se provádí mnoho lékařských opatření k léčení primární sterility, zatímco u romských žen se postupuje zcela opačně. Zákroku se podrobují mladé ženy s jedním, dvěma dětmi. Na jednotlivé okresy byla zřejmě stanovena směrná čísla, kolik romských žen má být sterilizováno, a sociální pracovníci jsou na jejich plnění asi finančně zainteresováni, proto se v této záležitosti tak výrazně angažují. V případech sterilizace u neromských žen se pochopitelně žádná agitace neprovádí. Vyláčí se částka pouze 2000 Kčs. Čs. právní předpisy mluví o sterilizaci ve smyslu antikoncepčním jako o věci zcela výjimečné, neboť zapříčiňuje trvalou ztrátu přirozené funkce lidského organismu. Podmínky, jež omezují výkon sterilizace, však mají v případě Romů zcela formální charakter. Populační exploze Romů, přetrvávající staré a vznikající nové problémy při řešení tzv. „cikánské otázky“ svědčí o neschopnosti zvládnout problematiku, které již dávno problematikou nemusela být. O neschopnosti zvládnout problematiku, která již dávno problematikou nemusela být (Giňa 1989, 4).

Pokud jde o sterilizaci, vím že se k tomuto zákroku podařilo přesvědčit minimální počet žen a vzpomínám si na případ, když šlo o matku, která měla minimálně šest dětí. Kurátorka, členové komise ale i další pracovníci ji přesvědčovali, samozřejmě i peníze byly argumentem. Hlavní působení však směřovalo k tomu, aby mohla řádně pečovat o děti již narozené (Böhm 1989, 4)¹.

O tzv. omezení populační exploze se v publikaci věnované pediatrii věnují Brachfelt a Čornayová „... činnost v péči o cikánské děti se opírá o činnost společenských orgánů a institucí zabývajících se dítětem. Významnou úlohu v řešení této otázky má zdravotnictví, zvláště úsek péče o zdraví žen a dětí. Prevence sociální problematiky u cikánských občanů záleží nejen ve zmírnění jejich populační exploze (antikoncepce, sterilizace), ale především v emancipaci žen, její výchově, vzdělání a zaměstnání (1980, 347-348).

Ve stanovisku ombudsmana z roku 2005 je o sterilizaci romských žen ve vztahu k roli zúčastněné sociální práce uvedeno, že: „...Praxe sociální sféry před rokem 1989 v Československu – sterilizace jako sociálního nástroje – vykazuje významné shody s tendencemi některých evropských zemí využít poznatků eugeniky k praktickým sociálním opatřením. (...) Ačkoli úmysl tehdejší vlády legislativně omezit porodnost u romských žen právě tímto ustanovením nelze prokázat. (...) Objeví-li se taková nepokrytě eugenická úvaha v právním předpisu upravujícím dávky, nelze být potom překvapen, že sociální pracovníci v terénu jako jedno z východisek svých praktických kroků jakési, byť patrně nepřiliš teoreticky zdůvodněné, eugenické představy měli. (...) Chceme-li proto s plnou otevřeností pohlížet na praxi sociální sféry před rokem 1989, musíme vždy brát v úvahu, že nabídka sterilizace Romům v individuálních případech mohla být podle okolností motivována nejen úvahou o tom, že by to bylo nejlepší opatření k řešení individuální sociální situace, ale že by to byl rovněž vhodný prostředek sledující eugenický cíl. Z tohoto hlediska získává případný nátlak sociálních pracovníků další rozměr, který však padá nikoliv ani tak na jejich hlavy, ale je daleko spíše přičitatelný státu, ústředním úrovním státních orgánů, které zmínky o kontracepčních metodách jako opatřeních eugenických bez jasného vymezení vypustily do světa a jejich aplikaci ponechaly za nečinného přihlížení, lidové tvořivosti.“

¹ Prokurátor, který od roku 1986 pracoval na okrese Tachov a okrese Cheb jako člen komise mimo jiné dodal ve svém příspěvku „...Navštívili jsme hodně cikánských rodin po celém okrese Tachov a stále si pamatuji výrok jedné matky která za námi křičela aj vašich si kontrolujte!“

2 SOCIÁLNÍ PRÁCE

Působnost sociální práce, ale zejména její možnosti rozvoje, lze rozdělit do tří období, která kopírují politické změny mezi lety 1948–1989. (a) Období padesátých let, kdy byla profese pod vlivem marxisticko-leninské ideologie tzv. předurčena k postupnému zániku, protože ji nově budovaná společnost přestane potřebovat. (b) Období Pražského jara, kdy se otevřeně přiznalo, že se společnost bez sociální práce neobejde a je třeba podpořit její rozvoj s důrazem na podporu pracujících, podporu rodin, seniorů a lidí se zdravotním postižením, stejně tak jako v prevenci sociálně patologických jevů. (c) Období normalizace, které sice přerušila mnohé ze slibných projektů sociální práce, nicméně profese i tak pokračovala za plánované podpory režimu ve svém rozvoji.

V prvním z vymezených období byla sociální práce zaměřená na romské obyvatelstvo pod sociálními službami poskytovanými v rámci péče o děti a péče o staré občany. Konkrétní formy sociální práce odpovídaly potřebám jednotlivých skupin obyvatelstva, ale i specifickým potřebám, pokud se tyto v dané oblasti vyskytovaly (Charvátová, Brablcová, 1984, 71). Také se objevovaly prvky sociální práce v aktivitách dobrovolných sociálních pracovníků z řad ne/romského obyvatelstva či organizací (kupř. Československý červený kříž).

Ve druhém období dochází k obnově rozvoje profese sociální práce a jak konstatuje Vávrová (vh 1968, 7): „...naštěstí je již překonán předsudek, že s nástupem socialismu automaticky zaniknou problémy. Existují tu však i jiné mylné názory — například domněnka, že čerpání z národního důchodu pro péči je pouhý nenávratný odběr prostředků. To je omyl — jde o investici do budoucnosti společnosti, zejména tam, kde jde o děti a rodinu vůbec“ (vh 1968, 7). Důležitým počinem je návrh Koncepce sociálních služeb, která má inovovat a rozšířit sociální služby dle potřeb jednotlivých cílových skupin. Opatření, věnovaná službám romskému obyvatelstvu akcentují mimo jiné rozvoj sociálního poradenství a sociální práce (Koncepce sociálních služeb, 1969). V dalších materiálech nalezneme doporučení pro zapojení Romů na pozice jak dobrovolných sociálních pracovníků, tak i profesionálních, pokud absolvují příslušnou školu. Významnou změnou je vznik pozice sociální kurátor pro *cikánské obyvatelstvo*.

Ve třetím období je sociální práce na potřeby romského obyvatelstva již specializována. Dle Charvátové a Brablcové (1978) se sociální pracovník pro *péči o cikánské obyvatelstvo* převážně věnuje skupinové práci s mladými lidmi a s mladými rodinami, ve snaze urychlit proces jejich společenské integrace. Intervence jsou zaměřeny převážně na mladé rodiče, aby posílali své děti do zvláštních tříd mateřských škol, kde děti rychleji zvládnou českou řeč. A na snahu o podporu romských dětí na základní škole, aby ji dokončily a měly možnost získat kvalifikaci, nebo střední, případně vyšší školní vzdělání.

Sociální pracovník má v takových případech možnost spolupracovat se společenskými organizacemi. Kupříkladu s Československým červeným křížem v působení na zlepšení celkového způsobu života romského obyvatelstva, a to zejména ze zdravotně hygienické a sociální stránky, kupř. formami zdravotnické osvěty a praktických kurzů, kurzů pro romskou mládež či zřizováním letních rekreačních táborů pro romské děti. Nebo se Svazem žen v oblasti politickovýchovných a praktických kurzů pro romské ženy a dívky apod.

V místech koncentrace romského obyvatelstva jsou při národních výborech zřízené komise pro *otázky cikánského obyvatelstva*. Sociální pracovník je obvykle členem těchto komisí a má tak možnost získat ucelený a mnohostranný pohled na problematiku romského obyvatelstva. Výchovně, ale i k urychlení integrace měl možnost sociální pracovník využívat některá zákonná opatření a státní i sociální dávky. Tyto měly umožňovat sociálním pracovníkům rychleji zainteresovat celé romské rodiny k plnění zákonem stanovených podmínek. Například nárok na mateřský příspěvek vázaný na splnění podmínky řádné péče o všechny děti v rodině a celodenní osobní péči o nejmenší dítě byl považován za významný výchovný prostředek. Také vázanost vyplácení přídatků na děti² na řádnou péči o ně bylo doporučováno výchovně využít (Charvátová a Brabcová 1984, 110).

2.1 Sociální pracovníci národních výborů

V roce 1970 ukládá vláda ČSSR národním výborům všech stupňů realizaci speciální sociální péče o sociálně slabé romské obyvatelstvo. V§33 Zákona ČNR 129/1975 je jmenována mezi skupinami péče „o občany i skupina občanů, kteří potřebují zvláštní pomoc společnosti k překonání důsledku a návyků vyplývajících z odlišného způsobu života v minulosti, zejména v důsledku izolace od ostatní společnosti, zaostání ve společenském vývoji v důsledku staletí trvajících pronásledování a stále se ještě projevujících přežitků z dřívějších společenských formací. Těm, kteří potřebují sociální péči, ji poskytují na národních výborech sociální pracovníci a dobrovolní spolupracovníci za pomoci společenských organizací“ (Předpisy o sociálním zabezpečení 2. část, 462).³

Jedním z úkolů Československého Červeného kříže je podílet se ve spolupráci se sociálními odbory okresních národních výborů na výchově mládeže cikánského původu. Na příklad v rekreačním středisku v prostějovském okrese sociálně jsou pořádány zdravotní kurzy pro děti od věku 8 do 14 let. Podle denního programu se dopoledne vyučuje češtině a matematice organizovaný čas je věnován prohloubení hygienických návyků, tvořivé estetické činnosti, sportu a rukodělným pracím. Cílem je pokračovat výchovných pobytech pro cikánskou mládež a usilovat o jejich důstojné místo ve společnosti (Zatloukalová, 1982).

Veškerou činnost zúčastněných orgánů a organizací koordinuje a zabezpečuje komise národních výborů pro *otázky cikánského obyvatelstva*, tyto komise však

² Podle paragrafu 45 odstavce 3 zákona číslo 54/956 Sb. O nemocenském pojištění zaměstnanců může příslušný odborový orgán určit, komu budou přípravky na děti, poskytované z tohoto pojištění, vyplácené. Byla-li sjednána trvalá náprava navrhne místní Národní výbor orgánu příslušnému k rozhodování, aby přídatky na děti (výchovné) vyplácel opět osobě, která má děti ve svém přímém zaopatření, o tom rovněž uvědomí Odbor sociálních věcí a zdravotnictví svého nadřízeného okresního Národního výboru. Ve sporných případech si vyžádá místní Národní výbor stanovisko oddělení péče o děti (Soukup, Dorčák 1983, s.111).

³ Zákon ČNR číslo 129 1975 sbírky Péče o občany, kteří potřebují zvláštní pomoc. Z d.z. k zákona ČNR k paragrafu 33. Další podrobnosti o péči o občany kteří žijí v mimořádně obtížných poměrech upravují Zpravidaje MPSV ČSR částka 8/19 71 - Vzorový statut komise národních výborů pro otázky cikánského obyvatelstva; částka 3/1972 - Zásady sociální skupinové práce v péči o cikánské obyvatelstvo; částka 10/1973 - Zásady pro organizaci a výchovnou činnost sociálně zdravotních kurzů pro cikánské dívky; částka 16/973 Zásady pro práci aktivu komisí národních výborů pro otázky cikánského obyvatelstva, Částka 6974 - Zásady pro organizaci a výchovně vzdělávací činnost letních rekreačních výchovných Táborů pro cikánské děti; částka 8/977 Metodický návod pro postup národních výborů Při poskytování péče cikánským občanům, kteří žijí v mimořádně obtížných podmínkách (Předpisy o sociálním zabezpečení 2. část 1978, s. 466).

nejdou správnými komisemi ve smyslu paragrafu 57 zákona číslo 59 /967 sbírky o národních výborech v platném znění. V osmdesátých letech zabezpečuje na národních výborech problematiku ve dvou stech komisích pro otázky *cikánského obyvatelstva* víc než sto aktivistů těchto komisí a devadesát sociálních pracovníků pro péči o cikánské obyvatelstvo. Celkem se na výchově v *cikánských rodinách* podílí přes tři tisíce funkcionářů, pracovníků a aktivistů národních výborů a společenských organizací (Průcha, Matějček 1978, 158).

Činnost komisí bylo též téma objevující se na stránkách tisku.

„Odbor sociálních věcí a zdravotnictví Městského národního výboru v Děčíně komise *cikánská*, školská, aktivity péče o rodinu a dítě a také sociálně-zdravotní aktivity při občanských výborech Československého Červeného kříže a Českého svazu žen, ti všichni se zaměřují na mladou *cikánskou generaci*, která bude nositelkou změny způsobu života cikánských občanů v blízké budoucnosti. Odbor usiluje za pomoci občanských výborů a některých organizací Národní fronty o výraznější změny ve způsobu života *cikánských rodin*. Jedná se o rozšiřování a prohlubování individuálních a skupinových forem sociální práce a za účinnější pomoci hospodářských a společenských organizací; pořádání různých internátních letních rekreačních výchovných táborů a interních sociálně zdravotních kurzů pro *cikánskou mládež*. Musíme věnovat daleko větší péči kultuře bydlení, potírat záškoláctví, kriminalitu a zanedbávání péče o cikánské děti...nastínila rozsáhlou škálu činností. Milada Jarošová, vedoucí odboru sociálních věcí a zdravotnictví Městského národního výboru v Děčíně, hovoří dále o nutnosti posílení výchovné a vzdělávací práce škol, o prohlubování zdravotní výchovy, zejména v otázkách plánovaného rodičovství a zkvalitňování hygieny *cikánských občanů* a o dalším (...) přesto *komise pro cikánské otázky konstatovala*, že vynaložené úsilí nevykazuje odpovídající výsledky (Poláček 1978. 3).

Následuje výňatek ze vzpomínek dvou sociálních pracovnic z oddělení péče o rodinu a děti při národních výborech praktikujících v osmdesátých letech v Praze.

Ano, máte pravdu, dnešním pohledem by se naše práce dala popsat jako síťování. Ovšem tenkrát mělo neformální podobu. Ne proto, že bychom dělaly něco mimo zákon nebo nařízení, tím neformální přístupem jsme se někdy spíše snažily obcházet byrokracií, která by při dodržování termínů jednotlivých administrativních postupů znemožnila kýžený výsledek. Jednou mi volala sociální pracovnice ze závodu, který zaměstnával romského otce dětí z našeho obvodu, že zná jejich rodinnou situaci, zda nemohu nějak pomoci s umístěním dětí do letního tábora. A podařilo se. Pak se řešila ta administrativa. Stejně jako mi jiná kolegyně z jiného závodu volala, že podle všech znaků má rodina jejich zaměstnance problémy, a protože žije v našem obvodu, tak jestli bych pro ně nemohla udělat něco dřív, než se z jejich problémů nich stanou vážné. Pak už by musela národní výbor oslovit oficiálně, a to nechtěla i protože si důvěry toho otce vážila. Měla jsem v obvodu lokalitu hustě obydlenou romskými rodinami, případů bylo mnoho, ale po letech jsme se, jak se říká, sžili a když jsem šla na šetření, na některé z nich jsem se těšila, že uvidím, jak se jim daří a v tom také kousek své práce. Pyšná jsem na rodinu, kde otec i matka byli negramotní, ale trvali na tom, aby jejich děti měly vzdělání. A měly, prošly učitelskými obory a jedna si udělala nástavbu, chtěla být sociální pracovnící. Ale jestli se to podařilo, nevím, odstěhovala jsem se na druhý konec republiky. Co si pamatuji, nevalil mi vzdor, s tím se dá pracovat. Ale když jsem narazila na naprostou apatii, to mě trápilo. Ona se ta praxe nelišila od

našich ostatních klientů, jen jsem musela přijmout a respektovat odlišný životní styl. Tedy pokud nevedl k zanedbávání dětí.

Já jsem měla na starosti tzv. rajón, kde byl vysoký počet romských rodin. Přiznám se, že jsem tam nastoupila hned po škole a necítila jsem se úplně jistá, když jsem ho přebírala po kolegyni. Ona odcházela do důchodu, měla mezi nimi respekt a já holka po škole. Začátky nebyly vůbec lehké. Dokonce jsem jednou málem utrhla pár štulců, ale nakonec to dobře dopadlo. Vybavuji si smutný případ rodiny, kde byl otec agresivní alkoholik. A když mi jednou volala dětská lékařka, že si při povinné školní zdravotní prohlídce všimla mnoha modřin u dítěte z této rodiny a že bych se raději měla na rodinu podívat, šla jsem na šetření. Víte, v tom případě bylo smutné, že nakonec se ukázalo, že násilí v té rodině je dlouhodobé a všichni z širokého okolí o tom věděli, dokonce i jedna učitelka ve škole. Ta to komentovala, cikáni, tam se to rve pořád. Případ nedopadl, nepodařila se nám žádná náprava a všechny děti skončily po dětských domovech. Pořád si říkám, jestli to mohlo být jinak, kdyby ti všichni kolem nebyli tak lhostejní. Ale také mám mnoho hezkých vzpomínek. Dělal jsem tu práci ráda. Měla jsme moc dobrou spolupráci se sociální kurátorkou, ta byla moc šikovná, už ani nespočítám, kolika rodinám pomohla a co se naorganizovala akcí.

Špiláčková popisuje užívání individuální i skupinové metody. Používaná metoda individuální sociální práce s romským obyvatelstvem se liší pouze akceptací specifika života romských rodin.

Krátkodobá sociální práce probíhá formou poskytování „materiálně technické pomoci“ (bytové, pracovní a rodinné problémy) či poskytování věcné pomoci.

Dlouhodobá sociální práce s Romy v období let 1968–1989 pak zahrnuje (a) „sociálně výchovný přístup“ (poskytování praktických rad, jak změnit způsob života) a (b) „psychologicko výchovné působení“ (snaha o ovlivnění hodnot, postojů a jednání romské rodiny

Do skupinové sociální práce přinesla praxe sociálních pracovníků národních výborů nové druhy aktivit:

Letní rekreačně výchovné tábory pro *cikánské děti* s cílem posílit a upevnit základní sociální, zdravotní, kulturní a společenské návyky a odstraňovat nedostatky ve školních vědomostech.

Internátní formou pořádané sociálně zdravotní kurzy pro dospívající *cikánskou mládež* (14-15 let), které ji měly naučit a upevnit základní návyky (sociální, zdravotní, kulturní a společenské) s průběžným ověřováním získaných vědomostí v praktické činnosti.

Sociální práce se skupinou *cikánských rodin* v jednom domě –specifikem byla účast mužů i žen různého věku, kde byla kombinována individuální sociální práce s metodou skupinovou, která se využívala při řešení konkrétních problémů a potřeb rodin.

Pro svou náročnost málo rozšířená sociální práce se skupinou *cikánských rodin* v jedné obci – opět kombinace individuální sociální práce a skupinové kupř. přednášky (organizace práce v domácnosti, součinnost rodiny se školou, vytváření kulturních a společenských vztahů, hygiena prostředí, odívání, sexuální výchova apod.).

Sociální práce se skupinou *cikánských žen* v místě bydliště nebo zaměstnání – (upevnění pracovní morálky, výchova dětí, osobní hygiena, kultura bydlení, plánované rodičovství, docházka dětí do školy apod.).

Sociální práce se skupinou *cikánských dívek*, které se účastnily sociálně zdravotních kursů – (kupř. ruční práce, příprava jednoduchých jídel, osobní hygiena apod.) (Špiláčková 2016, 30-33).

Pro ilustraci uvádím zásady pro pořádání sociálně zdravotních kursů pro *cikánské dívky*:

Zásady pro organizaci a výchovnou činnost sociálně zdravotních kursů pro cikánské dívky. V souladu s posláním kursu byla snaha „navodit a upravit správné sociální, zdravotní, kulturní a společenské návyky u výchovně zanedbaných cikánských dívek a vytvořit předpoklady pro jejich úspěšnou integraci do společnosti před vstupem do aktivního života. Tato činnost zároveň měla doplnit mezery způsobené nedostatečnou výchovou v rodinách a úzce navazovat na výchovu škol národních výborů a společenských organizací mezi cikánským obyvatelstvem

Kursy pořádaly odbory sociálních věcí a zdravotnictví okresních národních výborů v okresech s vyšším počtem *cikánského* obyvatelstva. Spolupodílely se odbory školství a odbory kultury okresních národních výborů podle místních podmínek i další společenské organizace. Zejména okresní výbory Českého červeného kříže a Českého svazu žen.

Sociálně zdravotní kursy probíhaly v červnu dva až tři týdny pro skupinku 20 až 30 dívek, měly charakter internátní, byly určeny dívkám ve věku 14 až 15 let, které jsou výchovně zanedbané, nebo jsou ve škole prospěchově opožděné. Výběr prováděly školské odbory okresních národních výborů a ředitelé škol je pak konzultovali se sociálními pracovníky národních výborů. Dívky také dostávaly kapesné 5 Kč na den, ze kterých si mohly hradit předměty osobní potřeby, kulturní činnosti, případně zájezd a podobně.

Kursy byly zaměřené na: přípravu občana pro život v socialistické společnosti, získání a uplatnění návyků v osobním a rodinném životě, získání základních znalostí o manželství a významu rodiny a rodičovství, získání základních poznatků péče o novorozence a výchově dětí a péče o ně. Přednášky střídaly praktický nácvik, kupř. úklid bytovacího zařízení a pomoc při vaření a mytí nádobí.

Vypracování konkrétního programu, výběr lektorů a obsah přednášek byl konzultován s pedagogickými pracovníky se zkušenostmi s výchovou a vzděláváním *cikánské mládeže*. Doporučovanou součástí byla beseda se sociálním pracovníkem z péče o *cikánské obyvatelstvo*. Kurz uzavíraly zkušební pohovory testující pochopení a osvojení probírané látky. Náklady na kursy byly hrazeny odbory sociálních věcí a zdravotnictví okresních národních výborů. Pro ukončení kursu navrhuje autorka metodiky (Vlasta Brablcová – vedoucí odboru péče o rodinu a mládež Ministerstva práce a sociálních věcí), aby byly dívky i nadále sledovány, byly s nimi udržovány kontakty a byla jim pomocí aktivu národních výborů a společenských organizací nabízena pomoc při pracovním zařazení, řešení ostatních sociálních situací a upevňování jejich sociální prestiže vhodným zapojením do veřejně prospěšné práce a zájmové činnosti.

Metodika programu sociálně zdravotních kursů pro *cikánské dívky* obsahuje i náměty přednášek, a to: práva a povinnosti občanů Československé socialistické republiky, zapojování do veřejně prospěšné práce v rámci společenských organizací. První pomoc – teorie nacvičování první pomoci, péče o nemocné, obvazová technika s praktickými ukázkami, nakažlivé choroby – vznik jejich šíření a ochrana proti nim, očkování a jejich druhy, význam dezinfekce, dezinsekce a deratizace – jak se uskutečňuje.

Škodlivost alkoholismu a nikotinismu. Hygiena, osobní hygiena bydlení,

hygiena komunální a hygiena dívky v dospívání. Pohlavní choroby a jejich prevence, plánované rodičovství a sexuální výchova, poučení o antikoncepci. Péče o dítě, teorie i praxe, hygiena ženy z hlediska gynekologických onemocnění, poradenská péče u těhotné ženy. Příživnictví a prostituce. Druhy, podmínky a formy sociální péče, doplňková péče. Postavení rodiny v naší společnosti, zákon o rodině a problematika populace. Výchova a vzdělání dětí, školská soustava a systém Československé socialistické republiky, problematika řádné školní docházky, spolupráce rodiny a školy. Trestná činnost a kriminalita. Nauka o vedení domácnosti, základy úklidu, praní, žehlení, šití a ručních prací, Všeobecná pravidla slušného chování a správné stolování. Kosmetika a vkusné oblékání, úprava zevnějšku a vystupování při různých příležitostech (na ulici, v kavárně, v ostatních veřejných místnostech, v divadlech, v úřadě, zaměstnání, při tanci, na schůzkách apod.).

Počátkem osmdesátých let je realizován výzkum zaměřený na funkci sociální péče a akčnost aparátu národních výborů v oblasti „*péče o společenskou integraci kulturní a sociální a zaostale žijících cikánských občanů z hlediska resortu sociálních věcí*“. Z jeho výstupů vyplynulo, že úsek sociální péče má při řešení problematiky romského obyvatelstva nezastupitelnou funkci v úspěších při realizaci procesu společenské integrace. V hodnocení obtížnosti procesu bylo stanoveno pořadí dle závažnosti jednotlivých témat: bytové problémy, problémy materiálního zajištění a výživy dětí a potvrzena základní pracovní hypotéza výzkumu, že užití sociální práce a jejích metod má prioritu v péči o *společenskou integraci cikánských občanů* (sociální pracovník péče o cikánské obyvatelstvo).

Při šetření motivů nástupu do funkce *sociální pracovník v péči o cikánské obyvatelstvo* více jak polovina sociálních pracovníků uvedla, že je těší práce s lidmi, nebo že mají zájem o tuto problematiku. Méně než polovina, že se jedná o práci společensky užitečnou nebo práci, ve které mohou uplatnit svoji kvalifikaci. Oproti tomu méně často byly uvedeny důvody jako samostatná činnost či nespokojenost z předchozích zaměstnání. Dále bylo zjištěno, že s povoláním je 66 % pracovníků velmi spokojeno nebo spíše spokojeno, se společenským oceněním je spíše nespokojeno anebo velmi nespokojeno 55 % sociálních pracovníků, s pracovními podmínkami je velmi nebo spíše spokojeno 39 % pracovníků, s platovými podmínkami jenom 37 %, s jednáním přímého řízeného je velmi nebo spíše spokojeno 83 % pracovníků a mezi kolegy 82 % sociálních pracovníků.

2.2 Sociální kurátoři

V roce 1972 je vytvořena samostatná položka rozpočtových prostředků OMV na zvláštní pracovníky – sociální kurátory.

Základem činnosti sociálního kurátora je pomoc romským klientům, institucím obvodu při řešení problémů s romskou populací (například pomoc školám při problémech s romskými dětmi, zdravotnickým zařízením při zabezpečování zdravotní prevence, při řešení stížností na narušování soužití romskými nájemníky bytů podaných občanským výborům a poslancům apod.). Důležitou součástí je osvětové a agitační působení kurátora ve prospěch romské komunity (kurátoři jsou členové a často tajemníci *komisí pro otázky cikánského obyvatelstva* či komise veřejného pořádku a jiných).

Užívanými metodami je opět sociální práce s jednotlivci a rodinou a skupinová sociální práce. Individuální sociální práce, pokud se jedná o jednorázovou pomoc, je ukončena vyřešením problému. Pokud je třeba pracovat s rodinou, je navázána dlouhodobá spolupráce na základě stanovených cílů (zaměstnat dospělé členy, působit na lepší úroveň bydlení, zlepšit docházku dětí do školy, zařadit malé děti do mateřských škol apod.) a volby přiměřených prostředků k jejich dosažení. Funkce kurátora však není vybavená žádnými pravomocemi, a to ani represivními, což si mnohdy neuvědomují ostatní zaměstnanci národních výborů, ale ani pozitivními, což zase ztěžuje práci s klienty. Jedinými možnostmi je doporučovat, žádat a vysvětlovat. Rizikem je pak nikoliv ojedinělé sklouznutí dlouhodobé péče do formálnosti. Individuální práce s romskými občany je základním předpokladem pro rozvíjení práce skupinové. Ve skupinové práci, zaměřené na kulturně osvětovou činnost mezi romskou komunitou obvodu, je počítáno s úzkou spoluprací Romů samotných jako se základním kamenem. Dále je to spolupráce s dobrovolnými pracovníky z řad Romů (Frištenská 1988, 128-135).

Náhled do praxe kurátora nabízí kurátorka J. Gjuričová publikovaný pod názvem „Kurátorka“ v roce 1989: „...V úředních hodinách jsem přijímala Romy, kteří za mnou sami přicházeli s různými otázkami a problémy, které měly kořeny v ngramotnosti, nevědomosti, jiném hodnotovém systému a v absenci právního vědomí. Současně jsem se zabývala i stížnostmi, které na Romy přicházely. U jednoho domů se stížnosti neustále opakovaly, a tak jsem se rozhodla, že se tam podívám. Na jednom patře ve třech bytech o jedné místnosti žilo pět rodin. Pro těchto 17 lidí a zbývající domácnosti na patře byla k dispozici jediná společná výlevka a záchod. Chodba fungovala jako náves, rozprávělo se tu, řešily spory, sušilo prádlo. Když přijel nějaký nečekaný příbuzný, tak se taky vyspal.

S Romy se nesmí nic uspěchat. Nejdřív bylo třeba o těch lidech něco zjistit. Volba postupu je velmi citlivá, protože příběh každého Roma se v něčem liší. Navíc nemám moc pravomocí a oproti pracovníkům sociální péče téměř žádnou. Nemohla, ale ani jsem nechtěla dělat lidem poručníka, základem pro práci kurátora je důvěra a snaha jeho klientů. Když Rom nechce, nedá se nic dělat.

Jedna místnost – první rodina. Žijí zde rodiče se dvěma dětmi, jedno je těžce tělesně postižené, potřebuje pravidelnou rehabilitaci a časté koupele. Matka těhotná. V bytě je vzorný pořádek, moderní obývací stěna a sedací souprava, která je v noci lůžkem pro tři lidi. Je patrné, že kdyby byl větší byt, zmizela by většina problémů. Otec už několik let řádně pracuje u jednoho podniku, má výborný posudek. U obvodní dětské lékařky lze na rodinu slyšet jen chválu.

Romové a úřady jsou jako dva mlýnské kameny mé práce pro chybějící pravomoci. Měla bych alespoň něco nabídnout, jenže ani to se vždycky nedaří. Převážně bývá "zakopaný pes" v lepším bydlení. Potom musím odpovídající byt opravdu obstarat. Minulý rok jsem ale nesehnala ani jeden. V některých případech tak další sociální výchovná práce ztratí smysl.

Druhá místnost – druhá rodina. Bydlí tady mladí manželé s malým dítětem, matka je opět těhotná. Rodina na nižším integračním stupni. Je zřejmé, že kromě řešení nepříznivé bytové situace bude potřebovat i další vedení. Otec pracuje 10 let v jednom velkém stavebním podniku, v práci je hodnocen jako dobrý a spolehlivý pracovník. Matka je primitivnější. V bytě nepořádek a špína a dítě je velmi špinavé. Potíže s hygienou potvrzuje i zpráva z dětského střediska.

Při hodnocení rodin si pomáháme integračními stupni. První označuje Romy, kteří žijí v souladu s hodnotovým systémem a s nároky společnosti. Druhý stupeň je pro ty, kteří tak v některých bodech žijí, v jiných ne, ale vesměs tak žít chtějí, nebo alespoň tuší, jak by žít měli. Třetím stupněm posuzujeme ty, kteří tak žít nechtějí, navenek sice předstírají snahu, ale přitom společnost jen šidí. Někdy se všechny stupně prolínají.

Třetí místnost, 12 čtverečních metrů, teplo a celkem pořádek. Útulno. Bydlí to 10 lidí a případně ještě nějaký příbuzný na cestách. Spí se na etapy, všude, kde se dá. Potřebě spánku je podřízeno veškeré zařízení. Dominantní roli zde plní dva lidé – majitel bytu a matka jiné rodiny.

Třetí místnost – třetí rodina. Rodinu tvoří matka otec a tři děti, z nichž jedno je dospělé a jedno těžce mentálně postižené. Otec, dobrý pracovník, dlouhodobě zaměstnaný u jednoho podniku. Matka pečlivá. Přesto má rodina velmi špatnou pověst všude, kde o ní něco vědí. Světlym bodem případu je velmi dobré hodnocení dcery ze školy. Řešení jediné, co nejrychleji odtud. Nad oběma mladšími dětmi je nařízena ústavní výchova. Pro tuto rodinu jsem nesháněla byt, ale zaměstnání na statku mimo Prahu. Na inzerát v Zemědělských novinách jsem dostala 12 nabídek. Když jsem odepsala, že jde o Romy, odpověděli kladně jen tři zaměstnavatelé. Zároveň probíhal i můj zápas o jedno z dětí, protože dceru ve škole chválili, nechtěla jsem, aby byla v ústavu jen kvůli tomu, že rodiče nemají byt. Věděla jsem, že tam poztrácí všechno, co tak pracně sbírá doma.

Třetí místnost – čtvrtá rodina. Otec, matka a malé dítě. To je zanedbané, skoro nemluví, česky nerozumí vůbec. Chová se jako zvířátko. Matka má kriminální minulost a hodně dalších dětí v ústavu. Nepracuje, prý se stará o dítě. Otec poděs, hádá se, pere se. Plynou moc z toho nepříjemnosti, ale snad je v něm přece jen něco dobrého. Jinak není v této rodině v pořádku vůbec nic. Rodiče spolu žijí jako druh s družkou, otcovství k dítěti není uznané, matka je dokonce stále vdaná za muže, s nímž už léta nežije. Na rodinu jsou stížnosti ze všech stran.

Oni nemyslí na to, co bude zítra, zajímá je, co je teď. Práce je nutností, aby měl člověk co jíst a co na sebe. Škola je také nutností, ale snad se díky ní přece budou mít děti líp. Vojna je nepochopitelná a kriminál něco, co se v životě může přihodit. Když byla matka opět ve výkonu trestu, Odbor péče o dítě otci odebral syna z mateřské školy, které se mezi Romy snažím dělat velkou propagací, do ústavu. Hned ten den přišel ke mně do kanceláře a nastal zkrat, kopal do dveří, řval a vyhrožoval, že někoho zabije. Tehdy jsem si připadala opravdu bezmocná. Už je znám. Oni vlastně nekřičí na mě, ale na svět, kterému nerozumějí. Další den přijdou s ušima na zem. Když začnou být trochu nepřítelny, musím se také rozzlobit. Ale to zase oni vědí, že se musím zlobit, jinak bych u nich ztratila tvář. Když někdy dokonce někoho vyhodím a řeknu mu, aby na mě zapomněl a už nikdy za mnou nechodil, musím ho vyhodit tak, aby za mnou mohla přijít jeho manželka. Jsou jako děti a mou přízeň si chtějí udržet. Nikdy jsem nevytočila číslo 158. Jednou jsem sice držela sluchátko, a nakonec to dobře dopadlo. Šlo o explozivního psychopata, který se mi potom řadu týdnů vyhýbal. Až mě na cikánském bálu vyzval k tanci a pokorně se mi omluvil.

Třetí místnost – pátá rodina. Muž a žena. On o spoustu let starší, ona těžce nemocná. Kdyby se o ni nestaral, byla by v ústavu. Jejich životy jsou romány – ten jeho je plný dobrodružství, její plný smutku, bití, zimy a ubližování.

Neměla jsem na starosti jenom tento dům, ale dalších patnáct stovek Romů.

Brzy jsem se topila v tisíci jednáních, sem jsem se ale často vracela, měla jsem pocit, že přesně vím, co užitečného by tu bylo možné dělat.

Dnes po pěti letech bydlí jedna rodina v pěkném bytě, moji péči už vůbec nepotřebuje, když ji potkám, zve mně na kafe a jen tak si popovídá, mají další tři zdravé děti. Druhá rodina bydlí v bytě dva plus jedna, mají ho pěkně zařízený, čistý, problém s hygienou žádný. Ze všech míst slyším chválu, starší dítě chodí do mateřské školky. Třetí rodina bydlí ve větším bytě, je čtvrté kategorie, nad oběma dětmi byla zrušena ústavní výchova. Matka vzorně pečuje nejen o své dvě děti, ale i o dítě svého syna. V bytě je pořádek, s rodinou nejsou vůbec žádné problémy. Čtvrtá rodina. Po mnoha a mnoha jednáních s rodinou a o rodině a o získání přístřeší byla nařízená ústavní výchova nad dítětem zrušena, dítě dochází do mateřské školky. Doplnili a uspořádali jsme zdravotní dokumentaci, očkování, pravidelné prohlídky. Otec byl zaměstnán. Vše vypadalo, že i tato rodina bude stabilizována. Výsledek je však nula. Oba rodiče jsou ve výkonu trestu, dítě neznámo, kde na Slovensku. Poslední rodině lze těžko nějak pomoci. (...) Byly doby, kdy jsem domů málem nedošla, protože se mnou každý chtěl mluvit a dnes už se zase začínám setkávat s neznámými tvářemi, přicházejí ze Slovenska. Rozkřiklo se, že v Praze je spousta neobsazených bytů. Přicházejí jich sem stovky, kteří raději budou bydlet v žižkovském sklepe než žít ve slovenské osadě. Navíc je láká anonymita velkoměsta a potřeba pražských podniků zaměstnávat spoustu kopáčů.“

Postavení kurátora je dle Frištenské velmi specifické, protože:

- Reprezentuje práci, která dosud není přiměřeně hodnocená, zatím je podceňována její společenská naléhavost a tím je samozřejmě dáno, že se tomuto povolání nedává celkem žádná společenská prestiž.
- Romové ke kurátorům přistupují opatrně, protože jsou příslušníky majoritní společnosti. To zhoršuje i skutečnost, že ve funkci kurátorů pracují ve velké většině ženy a vzhledem k patriarchátu v romských rodinách se žena příliš vážně nebere.
- Romští občané se domnívají, že pravomoci kurátorů jsou převeliké a pokud jim nevyhoví v některých požadavcích, domnívají se zásadně, že nechťejí,
- Velmi negativním rysem kurátorské práce je nedostatek vzdělání a informací těch, kteří provádějí (jsou to například právníci, psychologové, pedagogové, absolventi sociálně právních škol), každá z těchto profesí má při práci s Romy svůj význam, ale nikdo, když začíná, a ještě ani dlouho potom, neví nic o skupině lidí, s níž má pracovat. Ale i později, když už mají jisté zkušenosti a podle míry zájmu si obtížně opatří nějaký materiál, neví obvykle dost, aby nedělali chyby, které se kurátorovi vzhledem k jeho zvláštnímu postavení obtížně promíjejí a velmi dlouho nezapomínají. Pro začátek činnosti chybí soubor informací o Romech například formou seminářů, školení, literatury a podobně (Frištenská 1986, 135).

-

2.3 Sociální pracovníci v podniku.

Role sociální práce v podniku – je zařazena do oblasti rozvíjení péče o některé skupiny pracovníků, rodinné příslušníky a důchodce. Úkolem sociálního pracovníka je mimo jiné zvyšovat úroveň výchovné činnosti organizace i kolektivu vůči pracovníkům s nižšími než obvyklými schopnostmi pracovního a společenského přizpůsobení nebo s protisociálními prvky jednání. Tam jsou zařazováni někteří *cikánští občané*, *narušovatelé pracovní kázně*, alkoholici, pracovníci přicházející do organizace z ústavu nápravné výchovy a podobně (Kačírek 1979, 58). „Cílem péče organizace o pracovníky romského původu je dosáhnout souladu jejich postojů k práci, společnosti i vlastním rodinám

s právními, morálními a společenskými normami a posilovat jejich odpovědnost za plnění povinností ve vztahu ke společnosti“ (Průcha, Bedrnová, Šálková 1990, 116–117). Ve vztahu k pracovníkům – Romům má organizace především zvyšovat možnosti pracovního uplatnění, pečovat o stabilizaci pracovního poměru a zvyšovat odbornou kvalifikaci romských mužů a žen. Napomáhat mladým dělníkům při pracovní a sociální adaptaci. Podporovat přidělování bytů z družstevní výstavby, účast na závodní rekreaci či zařazování dětí pracovníků do letních rekreačních táborů. Zvyšovat vzdělanostní a kvalifikační úroveň romských dívek a žen s ohledem na lepší kvalifikační uplatnění a ve spolupráci s národními výbory a společenskými organizacemi je vést i ke kvalitnímu plnění jejich funkcí v péči o rodinu a děti. V organizacích s větším počtem pracovníků z řad Romů mimo zvyšování všeobecné a odborné vzdělanosti působit na celkový rozvoj kulturní úrovně a rozvíjet vzdělávací a zájmovou činnost s ohledem na jejich etnické a sociálně psychologické zvláštnosti a tradice (tamtéž 1990, 117).

„V Poldi Kladno pracovalo přes tisíc pět set Cikánů (dnes Romů). Byli s nimi problémy. S Mirkem Jungrem jsme vymysleli rodinnou školu pro jejich manželky s tím, že si mohly odnést domů, co si tam uvařily nebo ušily. Za dva roky polovina cikánů začala měnit své chování (Tomeš, 2015).

I zde se v rámci metod sociální práce užívala individuální sociální práce a práce se skupinou v rozmanitých podobách, kam lze zahrnout adaptaci na pracovní podmínky a prostředí, výchovnou, vzdělávací a kulturní činnost, stejně tak jako diferencované rekreační aktivity, odpovídající kupř. potřebám socializace mládeže (tamtéž 1990, 130). Skupinová i individuální sociální práce je zaměřena na vytváření podmínek podporujících vznik a rozvoj optimálních společenských vztahů (Průcha, Bedrnová, Šálková 1990, 131). Od kvalifikovaného sociálního pracovníka v podniku je očekáváno, že bude operativně poskytovat, zprostředkovávat informace a provádět sociálně právní poradenství, kdy řeší problémy mezilidských vztahů, sociální problémy pracovníků a pomáhá jim k uspokojení oprávněných potřeb, působí k tomu, aby jednání pracovníků nebylo v rozporu s právními a morálními normami nebo se zájmy kolektivu. Přednostně řeší problémy pracovníků v náročných životních situacích nebo ohrožených společensky nežádoucími vlivy a procesy. Předává podněty, informace a jedná o způsobech řešení sociálních záležitostí pracovníků s odbornými útvary organizace, odborovými orgány a vypracovává pro ně potřebné návrhy řešení záležitostí a písemná podání mimopodnikovým institucím za pracovníky, kteří nejsou schopni, nemají časové, či jiné možnosti si je sami vybavit, případně se může účastnit jednání s mimopodnikovými orgány v otázkách o sociálně-právních, nebo sociálně-zdravotních, vyžaduje-li to zájem pracovníka, kolektivu či organizace, spolupracovat s nimi při realizaci sociálních opatření a působit ke vzájemně koordinovanému postupu (Tomeš 1974, 16).

U poskytování sociálních služeb podniky či národními výbory však již v šedesátých letech) poukázal Šmýd (1966, 100) na riziko dvoukolejnosti, která vede ke zvyšování nákladů, a protože jsou často navíc poskytovány nekoordinovaně, mohou znemožňovat kontinuálně vedené kroky intervencí, pokud se tyto poskytují na obou místech.

Dvě strany mince sociální práce s romským obyvatelstvem popisuje Hübschmannová (1989, 24):

„Sociální pracovnice se snažily Romům sehnat byty namísto aby odebíraly děti do dětských domovů jenom proto, že rodina žije v nevyhovujících podmínkách, obětavě pomáhaly neinformovaným prodírat se bludištěm směrnic, zákonů a paragrafů, hledaly nezaměstnaným práci, věřily, že pro dítě jsou lepší byt

negramotní, ale milující rodiče, než cizota výchovného ústavu, nebraly Romům jejich jazyk, naopak mu vzdali účtu tím, že se jej snažily naučit, pomáhaly Romům zakládat folklorní soubory, obhajovaly před zvlášť policie, znovu a znovu se pokoušely o nesnadnou komunikaci s neznámou odlišností.

Ale jiné se předháněly v tom, kdo iniciativněji provádí asimilační směrnice (...). Občané cikánského původu jsou sociální skupina se svým způsobem života, v němž je udržuje zejména jejich odumírající etnikum, hlavně cikánská hantýrka byla považována za největší překážkou v převýchově Cikánů. Etnikum bylo tedy určené k likvidaci. Takto školené sociální pracovníce nemohly ovšem hodnotit Romy podle tvůrčích a etických hodnot jejich svébytné kultury, nýbrž podle toho, jak mají složený prádelník, jak se naučili smažit a jíst rízky místo halušek, jak ochotně souhlasí ženy se sterilizací, „aby se nám nemnožili jako králíci“ a jak důsledně přestávají rodiče mluvit na děti cikánsky. Koncem sedmdesátých let se těmto praktikám vzepřela skupina pražských sociálních pracovníků – kurátorů pro cikánské obyvatelstvo. Podepsaly chartu 77. Všechny byly propuštěné z místa.“

Víšek, který zpětně hodnotí celé dlouhé období čtyřiceti let tzv. řešení cikánské otázky, poznamenal, že: „institucionální systém sám o sobě nic nezabezpečoval, skutečný výkon všech aktivit byl v rukách několika desítek, snad stovek obětavých lidí z řad sociálních pracovníků, učitelů, vychovatelů a kulturních pracovníků, kteří svou práci chápali jako poslání. Ke konstatování, že institucionální systémy nic nezabezpečovaly, dodává, že tento výrok je třeba chápat tak, že tam kde byli aktivní sociální pracovníci, učitelé apod. se aktivity ve prospěch Romů rozvíjely a naopak tam, kde se nenašli, žádná aktivita nebyla. A tragickým omylem romských reprezentací - po jejich vzniku v roce 1990 - byl jimi vyslovený striktní požadavek na zrušení profese sociálních pracovníků v péči o *cikánské obyvatelstvo*, jako personifikovaného útlaku z minulého režimu a realizace tohoto požadavku“ (Víšek 1989, 213).

ZÁVĚR

V řešení cikánské otázky měli svou roli i sociální pracovníci, zejména při místních a městských národních výborech a závodní sociální péči, ale nelze na ně pohlížet plošně jen jako na „aktivní spoluhráče režimu“, jak se stále ještě místy v rámci zjednodušeného pohledu děje a je jim vyčítán podíl na disciplinaci obyvatelstva totalitním režimem. Z textu lze odvodit, že sociální pracovníci spolupracovali nejen ve formálně nastaveném systému, ale i v rámci neformálních vztahů, tak aby mohli v co nejvyšší míře přispět k řešení problémů svých klientů.

Sonda přibližuje dopad podcenění této profese na podobu intervencí sociálních pracovníků v období padesátých let. Zrušení třístupňového vzdělávání v sociální práci, představa o postupné nepotřebnosti profese i obsazování míst profesionálních sociálních pracovníků pracovníky bez příslušného vzdělání vedlo k různorodé kvalitě praxe. A tak se na pozicích sociálních pracovníků potkávali jedinci různorodého typu i zaměření vzdělání.

Sociální práce i její metody byly opět formulovány, obsaženy v metodikách vydaných s plošnou platností Federálním ministerstvem práce a sociálních věcí a učebnicích určených pro studijní obor sociální práce až po roce 1968. To ovšem nemuselo znamenat, že tak byly bez výjimky v praxi sociálního pracovníka uplatněny. Významnou příčinou tohoto jevu byl fakt, že na pozici sociálního pracovníka nemusel nutně nastoupit pouze absolvent

škola sociální práce. Pokud na ni nastoupil jedinec bez příslušného vzdělání, musel si vzdělání sice po nástupu postupně doplňovat, ne vždy však byl po tuto dobu pod dohledem v sociální práci vzdělaného praktikujícího kolegy. Rozdílná kvalita výkonu profese byla tedy významně ovlivňována rozdílnou úrovní kompetence příslušného jedince k jejímu výkonu, stejně tak jako i kvalitou jeho zaučení v praxi.

A to je nepochybně jednou z příčin, proč lze v uvedeném období hodnotit, avšak pouze jednotlivě, nikoliv zobecňujícím přístupem, kroky sociálních pracovníků pozitivně (viz kupř. práce sociální kurátorky) i negativně (viz porušování lidských práv v případě sterilizace romských žen). Co však považuji za důležité, je fakt, že sonda ilustruje snahu sociálních pracovníků vnést do praxe, později již definované jako sociální práce s Romy, nabyté znalosti a dovednosti s vědomím etického rámce, který je váže, a to bez ohledu na to, do jaké míry ne/byla praxe sociální práce v tomto čtyři dekády let trvajícím období podporovaná.

POUŽITÉ ZDROJE

- BÖHM, V. 1989. Dopis redakci. *Mladý svět: týdeník. Praha: Mladá fronta*, 16.05.1989, 31(25). sv. 25 ISSN 0323-2042. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:411e2f30-3058-11e4-8e0d-005056827e51>
- BRACHFELD, K., ČERNAYOVÁ, E. 1980. *Pediatric. Sv.2.* Praha: Avicenum
- CÍSAŘOVSKÁ, B. PREČAN V. 2007. CHARTA 77: Dokumenty 1977—1989 Praha Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
- DUNOVSKÝ, J., STOLÍNOVÁ, J. 1979. *Sociální a právní problematika v dětském lékařství.* Praha: Avicenum.
- FRIŠTENSKÁ, H. 1986, Zkušenosti ze sociální práce mezi cikánským obyvatelstvem na obvodu Praha 7 - Materiály k problematice etnických skupin. *Zpravodaj KSVI.* Praha r. 1986(7).
- GIŇA, O. 1989. Na romské téma. *Mladý svět: týdeník.* Praha: Mladá fronta, 16.05.1989, 31(25).
- GRULICH, T., HAIŠMAN, T. 1986. Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945-1958. *Český Lid*, 73(2), 72-85.
- HOLOMEK, M. 1968. Nejsme všichni stejní. Několik úvah nad cikánskou otázkou. *Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické.* Praha: [s.n.], 18.12.1968, 48-49(338).
- HOLÝ, K., KALÁB, M., FLEK, A. 1965. *Základy vědeckého komunismu.* Praha: Nakladatelství politické literatury.
- HORVÁTOVÁ, J. 2012. Kapitoly z dějin Romů [online]. [22. 10. 2020]. Dostupné z: <http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/pgps/ikvz/podkapitoly/d01kapitoly.pdf>
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. 1999. Několik poznámek k hodnotám Romů. In: *Romové v České republice 1945-89.* Praha: Socioklub, s. 16-66.
- CHARVÁTOVÁ, D., BRABLCOVÁ, V. 1978 *Metody sociální práce: Učeb. text pro stř. školy sociálně právní. Díl 2.* Praha: SPN.
- SUCHÝ, J. 1968. Cikáni nejmladší indoevropané. *Zprávy Čs. společnosti antropologické při Čs. akademii věd.* Brno: Československá společnost antropologická, 15.12.1969, 21(2-3). sv. 2-3.

- KAŠTÁNEK, J. 1969. Spoluobčané s tmavší barvou pleti. *Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové*. Praha: Nakladatelství Lidová demokracie, 18.03.1969, 25(65).
- Koncepce sociálních služeb. 1969. Praha: MPSV ČSR.
- Kronika města Modřany (1967) – str.37. [online]. [2. 9. 2020]. Dostupné z: https://www.praha12.cz/assets/File.ashx?id_org=80112&id_dokumenty=3365
- Kurátorka. 1989. *Mladý svět: týdeník*. Praha: Mladá fronta, 11.03.1989, 31(14).
- LINDNEROVÁ, V. 1993. Zájem státních institucí o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1959-1989. *Český lid*, 3 (80), 195-205.
- PELCOVÁ, L. 1959. Pod jedním nebem. *Práce* 04.09.1959, 15(211).
- POLÁČEK, J. 1987. Hrstka zkušeností s převýchovu cikánů. Záleží na každém z nás. *Průboj: krajský týdeník KSČ Ústeckého kraje*. Ústí nad Labem: KV KSČ Ústí nad Labem, 15.-16.7.1978, 30(165).
- PRŮCHA, M., BEDRNOVÁ, E., ŠÁLKOVÁ, H. 1990. *Sociálně právní péče pro II. Ročník středních škol sociálně právních, studijní obor sociálně právní činnost*. Praha: SPN.
- PRŮCH, M., MATĚJČEK, J. 1978. *Sociálně právní ochrana II. Pro střední školy sociálně právní*. Praha: SPN.
- Předpisy o sociálním zabezpečení*. 1978, 2. část.
- SOUKUP, J., DORČÁK, K. 1983. Rukověť funkcionáře národního pojištění. Praha: Práce.
- SPURNÝ, M. 2017. Pokus o převýchovu, Romové v objetí stalinské péče o člověka v 50. letech. in: *Paměť a dějiny – čtvrtletník*, ročník XI, 2017/03 s.2-14
- SUS, J. 1961. *Cikánská otázka v ČSSR*, Praha: SNPL.
- ŠIKLOVÁ, J. 2002. *Romové a Charta 77*. Napsáno v lednu 2002 pro diskusi "25. výročí Charty 77" v Československu [online]. [22. 10. 2020]. Dostupné z: <http://romove.radio.cz/cz/clanek/18211>
- ŠMÝD, B. 1966. Sociální služby. Praha: SÚSZ.
- ŠINDELKA, J. 1966. *Národnostní otázka a socialismus*. Praha: Svoboda.
- ŠOTOLOVÁ, E. 2001. *Vzdělávání Romů*. (Druhé, rozšířené vydání). Praha: GRADA Publishing.
- ŠPILÁČKOVÁ, M. 2016. *Česká sociální práce v letech 1968-1989. Rozvedeno na příkladu Ostravy*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií.
- TOMEŠ, T. 2015. *Vzpomínky na 60 let působení v oboru sociální politiky, sociální správy a sociálního práva 1955-2015*. Praha (rukopis).
- TUČKOVÁ, A. 1965. Proč je „cikánský král“ komunista? *Vlasta*. Praha: Mona, 24.02.1965, 19(8).
- VÍŠK, P. 1999. Program integrace řešení problémů romských obyvatel v období 1970 až 1989. In: *Romové v České republice 1945-89*. Praha: Socioklub, s. 184–217
- Výzkumný úkol zahájený 4. ledna 1982 ukončení 30 prosince 1985. Knihovna federálního Ministerstva práce a sociálních věcí E 38 45 B rovněž jako gt40 69 102 b. výzkumné práce řada B.102 1983
- ZAPLETAL, T. 2012. *Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu. (1945-1989)* Sborník Archivu bezpečnostních složek 10/2012 [online]. [2. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik10-2012/kap03.pdf>
- Závěrečné stanovisko veřejného ochránce práv ve věci sterilizací prováděných v rozporu s právem a návrhy opatření k nápravě* Sp. zn.: 3099/2004/VOP/PM a násl. V Brně dne 23. 12. 2005 [online]. [22. 10. 2020]. Dostupné z: <https://eso.ochrance.cz/Nalezene/Edit/2596>

Revue sociálnych služieb, ročník 1, číslo 1, rok 2021

Vydavateľ: Fakulta sociálnych vied, UCM v Trnave, Bučianska 4/A, 917 01 Trnava

<https://rss.fsvucm.sk/index.php/rss/index>

DOI: <https://doi.org/10.34135/rss.210106>

Zpravodaj Ministerstva práce a sociálnych vecí Českej socialistickej republiky časťka 10/1973
ročník II. Praha. 9 července 1973.

Vh. 1968. I pomáhat se musí umět. Vlasta. Praha: Mena, 13.11.1968, (45). sv. 45